

Гуманітарний Форум
«Відродження, оновлення і розвиток людини»
25 квітня 2006 року
Київ, Україна

Секція Б. Перспективи відновлення і розвитку у майбутньому(на основі досвіду пережитих катастроф):
Підвищення готовності до викликів майбутнього.

Модератор Пані Оксана Гарнець (ПРООН в Україні)

І тоді я надаю слово пану Анатолію Толстоухову, з виступом на тему «Перспективи відновлення і розвитку майбутнього. Досвід України». Прошу.

Пан Анатолій Толстоухов. Президент благодійної організації «Центр практичної філософії» Україна
Перспективи відновлення і розвитку у майбутньому: досвід України

– Дякую. Вельмишановне товариство, дорогі друзі, колеги, 10 років минуло після Чорнобиля, це час пам'ятати і замислюватись над майбутнім. 15 років ми незалежні, це час об'єднуватись і працювати. Багато це чи мало, щоб, здавалося, випадковий Чорнобиль-вибух, який стався за радянських часів, не перетворився у суцільний закономірний Чорнобиль-процес, який неможливо буде закрити навіть людським життям вже у час український. Людина – міра усіх речей, як іменували її давні філософи, схильна вимірювати все часом свого життя. Для середнього українця це 68 років або 24 837 днів, і тоді це життя цілого покоління. Природа вимірює час інакше. Період напіврозпаду плутонію 500 000 років, а ізотопу-урану 238 близько 4,5 млрд. Це дорівнює віку усієї нашої планети і лише в 3 чи 4 рази менше за вік всесвіту. І тоді життя людини – це незначна мить. З таких митей складається історія країни, життя людства, цивілізаційний поступ. Цей вимір дійсно може в себе вмщати не менше смислового багатства, ніж історія всесвіту, але це залежить від самої людини, від того, як вона розпоряджується часом свого життя, яким смыслом вона збагачує свою діяльність. Теж саме можна сказати й про нашу державу, вік якої ще зовсім невеликий, а тому й смисл, який ми вкладаємо в державотворення, ще неясно визначений. Ми маємо працювати якраз над тим, щоб співвіднести цей смисл з настановами сучасності, один із проявів якої вбачаємо в Чорнобильській катастрофі.

З'ївши яблуко з дерева пізнання добра та зла, людина уподібнила себе творцю, заявила претензії саме на те, щоб бути порівняною за своїми масштабами з усім світом, претензії на звання володаря природи. Людина стала на шлях гріха. І, здається, вирішила, що грішити потрібно не відступаючи назад, хоча й молячись наперед. Можна провести аналогію із війною, на якій ми вміємо лише наступати. Так напередодні Великої Вітчизняної війни навіть думка про можливість майбутнього відступу сприймалася як блюзнірство, як зрада Батьківщині. Так само ми розуміємо зараз і науково-технічний прогрес, як війну і війну наступальну. Супротивник наш на цій війні – не зовнішній агресор, не бідність, не відсталість. Цей супротивник наш власний дім, наша власна природа, цей супротивник – ми самі. Оголошуючи мирний наступ на природу, ми оголошуємо війну самим собі, кидаючи всі сили на передній фронт боротьби, ми залишаємося безсилими перед своєрідним партизанським рухом у тилах. З обох боків стискають нас проблеми соціальні та проблеми екологічні. Чорнобиль – це не окреме дискретне явище, Чорнобиль – не лише один з незчисленної кількості бід у цій війні, Чорнобиль, як ім'я загальне, - це все наше життя, це діагноз нашого способу життя.

Інакше кажучи, вся наша діяльність як така, що руйнує, так і така, що відновлює поки що відбувається за рахунок природного світу, за рахунок екомайбутнього.

Чорнобильська катастрофа лише найбільш гучний прояв екологічної катастрофи, чи не є такими ж Чорнобилями менш явної дії регіони екологічної безпеки України, такі як Донбас? Чи це не ми і не наші батьки коптили синє небо України трубами заводів, повертали назад рух великих рік, затопляли цілі осередки народного життя водоймами сумнівної корисності? І це сприймалось як прогрес, як нагальна потреба. Ми не маємо права звинувачувати наших батьків у цій діяльності, хоча б тому що ми й самі залишаємо нашим дітям менш безпечний світ, ніж той, що ми отримали від минулого покоління. І не лише дітям, але й усім нащадкам, яким не пощастить жити під час ініційованого нами процесу розпаду радіоактивних елементів, процесу що вимірюється тисячами та мільйонами років. Рішення про те, чи продовжить людство своє існування, приймається сьогодні, і головним нашим співрозмовником на цьому Форумі є майбутнє покоління. Це його життя залежить від рішень, які ми робимо зараз. Наші батьки не знали, що вони роблять, у нас немає цього виправдання. Знання – це сила, міць, влада. Ось зміст відомого вислову, що він став гаслом людської діяльності на кілька сот років вперед, але тільки сьогодні ми усвідомлюємо яка це сила незнання. Ми справді не знаємо, не вміємо, не можемо мислити й працювати нелінійним чином, чітко плануючи своє майбутнє. Невідомо в якому стані знаходиться під саркофагом решта палива. Саркофаг 1986 року, що був розрахований на 20-30 років служби, руйнується. Звичайно, ми почали будувати інший, більший саркофаг, та й новий розрахований лише на 100 років, ото вдячні будуть наші онуки, чи їм взагалі буде вже потрібно накривати саркофагом всю землю. Що вже тоді казати про наслідки катастрофи, відносно яких навіть серед спеціалістів існують різко відмінні думки. Як діяти нам в такій ситуації, в умовах непрозорості світу, що оточує нас, коли старі класичні імперативи вже втратили свою ефективність. Адже чим більше стає людське знання, тим ширше стає й той горизонт незнання, який оточує його. Гадаю, що єдиний шлях – гармонізація знання, усвідомлення ціннісного виміру буття. Чи далі ми проникаємо у таємниці всесвіту, тим більше потрібна нам людяність самих наших знань, сфера раціонального наукового має зустрітися в акті єдності буття зі сферою емоційною, функціональною. Як помітив ще не так давно Альберт Ейнштейн, випручання атомної енергії не створює нової проблеми, але робить більш пекучим вирішення проблеми старої. Я думаю, що та стара проблема є проблемою людської культури. Сьогодні вона поглибилась, піднялася до нової висоти, як в широкому сенсі, як вищої духовності, так і в більш вузькому розумінні, культури безпеки, культури відповідальності, культури екологічного розвитку. Ця культура має у своєму розвитку не наздоганяти, а випереджати розвиток науки і техніки. Тільки наші моральні норми і цінності здатні компенсувати нестачу наших знань, тільки вони можуть виступати дороговказами в екологічне майбутнє. Мова тут іде про пріоритети, про цінності вищості. Культура безпеки відповідальності – це пріоритет майбутнього над миттєвим. Так і ми, і наші батьки дуже довго жертвували всім своїм життям заради марева світлого майбутнього. Але чи не дозволяємо ми зараз маятнику хитатися у протилежний бік? Чи не жертвуємо ми майбутнім наших дітей та онуків задля миттєвого задоволення наших штучних примх, задля невловимого, дійсно примарного сьогодення. Адже прагнення до насолоди не приносить людству ані щастя, ані втіхи. Навпаки, воно вертає нас в край песимістичного ставлення до свого майбутнього. Ми або не помічаємо загрози нашому існуванню, або ж так розчиняємося в цій проблемі, що вже й руки в нас опускаються. Ми звикли просто впиватись своїм горем. Так, дуже тужною видається історія нашої землі, руїни, війни революції, геноцид ХХ-го ст., голодомор, Чорнобиль ... Ми пам'ятаємо все, але чи не занадто ми схильні звинувачувати в наших невдачах зовнішні сили, чи маємо ми підстави пояснювати болісний стан здоров'я переважного числа українців, негідну тривалість життя лише Чорнобилем. А той достовірний факт, що на 2050 рік має залишитися лише 35 млн. українців. Як має бути пояснений цей геноцид, що ми сьогодні продовжуємо його

творити своїми власними руками? Не треба звинувачувати зовнішні обставини, не треба шукати привід скинути власну провину, забуваючи про необхідність діяти й діяти справно. Це теж культура, культура життя, культура діяльності. Я гадаю, що ми повинні з оптимізмом дивитися у майбутнє, а не сумувати за тужнім минулим. Інакше і творення держави ми будемо розуміти як копіювання минулих, середньовічних практик, замість того щоб будувати екологічне майбутнє. У майбутнє взагалі можна дивитись лише з оптимізмом, або ж не дивитись, не задумуватись зовсім. То й буде песимізмом. Мене можуть запитати, а як узгодити пропонований оптимістичний погляд у майбутнє з оцим нашим сумним минулим і теперішнім із постійною війною, про яку йшлося на початку. Що в тому й справа, що гарне майбутнє у нас можливе лише за умови, якщо ми самі про нього подбаємо. Якщо ж ми будемо сидіти та очікувати, сумуючи самі за себе, то нічого в нас не буде, окрім ще більшого суму. В тому й завдання, щоб не оплакувати Чорнобиль, а робити висновки з нашої трагедії, і не просто давати весь цей час її наслідки, роблячи роботу над помилками, але створювати позитивну програму розвитку, здійснювати оптимістичну політику, тобто таку політику, яка б організовувалась на довгостроковість та базувалася б на моральності та принципах. І нехай зловживання категорією моральність у політичному дискурсі часом приводить до сприйняття цього поняття як затертого, банального, від того справжня моральність у політиці, моральність не на словах лише, а й на справі не робиться менш необхідною. Я впевнений, що така політика реально можлива, бо орієнтація лише на сьогодні не приведе до поліпшення нашого життя зараз і тепер. За умов сучасного глобального світу вона швидко перетвориться на орієнтацію на вчора. А це вже політика, що позбавлена самої своєї суті, політика, яка переслідує егоїстичні інтереси меншості за рахунок спільного майбутнього усіх. Ви спитаєте мене, чи не такою завжди була і є політика, чи не має політична діяльність за мету задоволення інтересів якоїсь окремої групи, класу, прошарку, партії, еліти... Так, дійсно має у певному відношенні. Але не політика екологічна. В тому ж і особливість екологічної ідеології, що вона не розрізняє своїх та чужих, а прагне екомайбутнього для всього людства без винятку, спільного і для півночі, і для півдня, і для помаранчевих, для синьо-білих. Це протиріччя як база для розвитку, а не як привід для сварки. З точки зору масштабів природи, з точки зору вічності, з точки зору питань про існування усієї планети, якими дрібними виявляються оті наші повсякденні сутички та суперечки. Тому й не можна протиставляти майбутнє сьогодні, не можна ставити питання на кшталт: «Буття чи розвиток? Збереження природи чи економічний та соціальний прогрес?» Задавати такі перспективи так само безглуздо як і роздумувати, іти Україні в Європу, чи наблизитись до Росії. Ніби ці перспективи є взаємовиключні, ніби сама по собі Україна нічого не варта.

Я гадаю, що секрет успіху та віра в свої власні сили без надмірного опору на зовнішній вплив, але віра, звичайно, не сліпа, віра розумна. І це не хуторянство, навпаки, це теж культура, культура самоповаги та зваженої самооцінки. Ми повинні побудувати таку систему цінностей, завдяки якій ми всі усвідомлюємо себе українцями. Так, Європа, Захід зараз живе краще ніж ми, але чи можна при цьому їм заздрити? Стара техногенна цивілізація не в змозі вирішити глобальні проблеми сучасності, як екологічні, так і соціальні. Її політика базується на лінійному підході. На вході маємо ресурси, що не відновлюються, а на виході шкідливі відходи, які ми вже не знаємо де й схоронити. Така наша діяльність, це діяльність в зачарованому колі, коли подолання наслідків однієї катастрофи ведуть до нових катастроф, що відрізняються від попередніх хіба що більшими масштабами. Як не може нас задовольняти стара техногенна цивілізація, так і в політиці не відповідає сьогодні і стара ліберальна концепція демократії. Потрібна демократія нова, екологічна, у вимірі якої людина зможе відчувати спорідненість своєї соціальної активності із діяльністю природи, уможливлючи поширення людських цінностей справедливості, свободи, відповідальності на весь світ. І це теж культура. Адже первинне значення цього слова сама обробка, ушляхетнення природи людиною. І справа не в тому, щоб захищати права тварин і рослин, як ми захищаємо права меншин та бідних.

Точніше не лише в цьому. А в тому, щоб усвідомити неподільність природи та цивілізації, їх переплетіння у культурі, що є продуктом їх взаємного розвитку. Для цього потрібна, як би голосно це не звучало, ціла нова парадигма мислення життєдіяльності, навіть нова людська цивілізація. Це парадигма не лінійності мислення до діяльності, парадигма єдності суспільства і природи, єдності буття і екорозвитку. Екорозвиток – це принципово нова модель матеріального та духовного прогресу цивілізації, перехід світового господарства на безвідходні технології. Екорозвиток має орієнтуватись на самоцінність природи, на її власний розвиток у гармонії з розвитком людства. Оскільки останній вже не може здійснюватись за рахунок природи. Це ми й маємо усвідомити з досвіду Чорнобиля.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що уроки винесені нами з цього досвіду полягають в тому, що, по-перше, треба дивитись вперед, творячи своє майбутнє, а не сумуючи за минулим, по-друге, існуючі суперечки мають бути фундаментом для розвитку, для єдності в багатоманітності, а не приводом для чвари, по-третє, в сучасних умовах поширення водночас знання і незнання лише наша культура, наші цінності можуть служити дороговказом у екомайбутнє.

Я хотів би звернути вашу увагу на одну подію, яка відбулася декілька днів тому. У Фонді сприяння розвитку мистецтв відбулася виставка робіт дівчини, яка пішла з життя у 27 років. Вона ледве закінчила школу. В 15 років цукровий діабет позбавив її можливості жити повноцінним життям. Вона не вчилася бути художником або поетом, але залишила після себе 30 робіт художніх і більше 200 поезій. Її звали Надія Курбатова. Я з вашого дозволу один вірш мовою оригінала прочитаю. Мені здається він є актуальним і адекватним сьогоднішньому нашому ставленню до життя, до світосприйняття і таке інше.

«Играет бездна.

Игроки сидят, прикрывшись отраженьем,

На двух концах в одном сраженьем,

На двух концах одной строки.

Написанному – пулю в лоб,

Ненаписуемому – петлю,

С полуусмешкой, полуплетью,

Кладут слова в дощатый гроб.

Все, что не есть – идет в игру,

Все, что не будет – к пораженью,

Молчание под отраженьем

И наблюдающий в углу.»

Мені здається, що сьогодні прийшов час, коли ми повинні наповнити смислом такі поняття як демократія громадянської участі і відповідальності, екомайбутнє, екодемократія, екорозвиток. І це буде найліпшим пам'ятником для тих, хто захистив нас під час трагічних подій Чорнобиля. Це буде кращий урок із всіх катастроф, крізь які ми пройшли, і які нас чекають у майбутньому. Це буде кращий стимул для того, щоб жити далі. Дякую за увагу.

Пані Оксана Гарнец:

– Дякуємо пане Толстоухов. Чи є питання до пана Толстоухова? Немає, то може будуть в дискусії якісь виступи, які будуть якимось відноситись до цього виступу.

Я запрошую до слова пана Юрія Швалба, доктора психологічних наук, професора Інституту психології Академії педагогічних наук України. Його доповідь звучить так: «Людина у кризовому соціумі. Цінності до і після катастрофи».

Людина у кризовому соціумі. Цінності до і після катастрофи.

– Протягом 20 років ... Дослідження, до яких я маю безпосереднє відношення, ми почали з 86-87 років, і протягом 20 років з деякою періодичністю ми вели різні дослідження, незважаючи на те, що вони мінялися тою чи іншою мірою, за ці 20 років ми маємо досить чітку картину динаміки психологічних наслідків. І тепер я хотів би зробити сьогоднішню доповідь, присвятивши її цій динаміці. Перш за все певно, що ключовим моментом має бути розуміння сенсу катастрофи. Тут абсолютно чітко можемо виділити два принципових моменти. Перший – це спроба розуміння Чорнобильської катастрофи як такої катастрофи, яка відбулася у 1986 році та обговорення всіх інших наслідків, як подовженої післядії самої катастрофи. Друге розуміння пов'язане із тим, що катастрофа 86 року це є аварія, дії катастрофічного фактору продовжуються і будуть продовжуватись ще багато і багато років. Ось це така позиція, про яку пан Толстоухов саме зараз говорив. Можна говорити, що саме в цьому розумінні ми не можемо обговорювати наслідки катастрофи, а треба обговорювати довготерміновий вплив катастрофи на психіку та здоров'я людини. Розуміння наслідків повинно йти як оцінка такого фактору, що постійно розгортається та змінюється. Такими базовими твердженнями я почну мабуть з короткого огляду тих основних характеристик, які склалися у 86-87 роках. За нашими даними приблизно на 96 рік та останнє наше дослідження було проведено у 2004 році.

Перше, про що треба говорити, про ситуацію 86-87 року, це ситуація повного нерозуміння сенсу самої катастрофи, відсутність досвіду подібних катастроф, відсутність змістовної інформації, а та інформація, яка була, навіть вона не давала можливості адекватно її зрозуміти. Це привело до того, що основною характеристикою 86-87 років було повне нерозуміння людьми того, що відбувається. На цьому фоні почали складатися такі психологічні характеристики, відношення людини до катастрофи, за яких людина намагалася підмінити реальне розуміння катастрофи чимось таким, що хоч якось давало йому зрозуміти, що відбувається. Перше, що відбулося, це дуже сильний, дуже потужний радіаційний страх і фобії тоді склалися дуже стійкі. Вони проіснували доволі довго і ця тривога, цей страх радіації, це була перша думка, яка визначала відношення людей до самої ситуації. Страх як такий взагалі пов'язаний із будь-якими катастрофічними діями або впливами, але страх, який пов'язаний зі катастрофічним впливом, який не підлягає ніякому візуальному або іншому контролю, це є такий страх, який подвійний чи потрійний. Він підсилений і ніякі раціональні моделі поведінки неможливо створити для супротиву цьому страху. Таким чином другим або третім параметром, який визначав ситуацію 87 року, це глибинна втрата контролю над ситуацією і неможливість керувати власним життям. Для людини власне це ситуація, яку можна психологічно охарактеризувати як таке переживання життя, тобто життя є, але ми нічого не можемо зробити з цим. Таке переживання винятковості життя, воно було одним з глобальних, можна сказати, що така принуджена втрата всіх життєвих пріоритетів. Така ситуація, коли мої цілі взагалі нічого не варті в цьому житті. У цій ситуації єдиним, що найменше для масової свідомості, єдиним виходом є спроба просто пережити, фізично пережити. І в 86-87 році ця ситуація дійсно є ситуація втрати життєвих сил і перехід до життєвої установки простого виживання. Це й була ситуація того часу. У такому індивідуально-психологічному плані мабуть оці 4 основні моменти, звичайно сюди можна додати 5-ий момент - це просто пережиття простого емоційного стресу, це власне була основна характеристика індивідуально-психологічного життя. Але вже на той час відбувся досить жорсткий розподіл наслідків на соціально-психологічні та індивідуально-психологічні. А взагалі на той час стало зрозуміло, що пост-стресова теорія катастроф вона дожить обмежена і не дає розуміння тих процесів, які відбуваються не тільки на рівні особистості, але й на рівні відношення особистості до соціуму, а головне, що вона не дає виходу на

розуміння тих потужних соціальних процесів, які почали складатися в посткатастрофний період. На рівні соціальних наслідків я можу назвати два найбільш значущих. Перше: сформована абсолютна недовіра до засобів масової інформації, і ця недовіра збереглася на дуже довгі роки. Друге: соціально-психологічний наслідок, дуже сильне особистісне відчуження людини від суспільства і в першу чергу від країни. Мабуть можна виділити і ряд інших аспектів, але ці 7 основних пунктів характеризують базовий стан людини в пост-чорнобильський період.

Такі наслідки якимось чином визначали життя цілого покоління людей. Як безпосередній результат, наслідки, на мій погляд, саме ці установки визначили специфіку психологічного розвитку дітей та підлітків. І це почало проявлятися через 10 років, коли в 95-96 роках ми почали проводити дослідження і в цих дослідженнях ми почали досліджувати підлітків, яким було 13-14 років, і які пережили Чорнобильську катастрофу, коли були ще дуже малими. На 96 рік ситуація дуже суттєво змінилася і на першому місці тепер стоїть не радіофобія, а страх за своє здоров'я. Це стала основна, провідна думка всіх людей, які були охоплені різноманітними опитами. Ми прийняли результати цього дослідження і інших досліджень до уваги, і можна говорити, що цей страх за своє здоров'я став однією з причин психосоматичного стану всього населення України. Я, на жаль, не маю медичних даних, але я точно знаю, що у цей період був абсолютний пік звертань до психологів саме з приводу психосоматичних розладів. Ні перед тим, ні після того, хоча зараз різні психологічні служби ростуть, але такої кількості звернень як в середині 90-х більше ніколи не було. Страх перед хворобою, цей страх і був причиною багатьох реальних захворювань. Другий тип страху - це відмова від контролю ситуації. Якщо в 87 році люди хотіли, але не могли контролювати своє життя, то в 96 році виникла така ситуація, коли люди взагалі відмовлялися від того, щоб контролювати ситуацію. Тобто «якось воно буде». В психологічному плані виникла дуже глибока так звана «екстернальність», тобто відмова від того, щоб контролювати власне життя і передача відповідальності за контроль на інші інстанції, причому інші інстанції це теж дуже цікава річ. Коли в 96-97 році підліток класично відповідав: «Я не буду продовжувати навчання тому, що мені може лишитися жити всього 7-8 років, я хочу прожити ці роки весело». Це, звичайно, відмова від контролю. Дивіться, він передає цей контроль навіть не на державу, а на якусь міфічну уяву про те, що з ним буде. Це є наступним пунктом відмови від контролю виявився дуже тісно пов'язаним з відмовою від життєвих перспектив. Я пам'ятаю, як у 96 році разом з паном Саєнком на подібній конференції всі обговорювали одне питання, що найстрашнішим наслідком 96 року виявилася ситуація, коли і дорослі, і діти відмовилися від постановки перспективних життєвих завдань, життєва перспектива зникла. І звичайно, що на цьому фоні розвилася позиція соціального плану, це глибокий рівень еждивенських позицій, розвився комплекс жертви, це соціальний комплекс скоріш, ніж індивідуально-психологічний. Дуже широке розповсюдження отримала особова агресивність. Звичайно ми повинні брати до уваги, що 96 рік це п'ятирічний період, який співпав не тільки з постчорнобильським, але й з глибоким соціальним, економічним та іншими кризами. Але, незважаючи на це, в дослідженнях дуже чітко було виявлено, що не буває особового або соціально факторних криз, кризи завжди є поліфакторні і можна говорити про те, що на 96 рік ми отримали цілий континуум кризових суспільств, де механізм їхнього життя вів до того, що вони повинні були стати постійною самопоглиблюваною кризою. На той час це виявлялось найбільш важким наслідком, і ми можемо говорити про те, що центр тяжіння змістився від індивідуально-психологічних до соціально-психологічних наслідків.

І нарешті дуже коротко про останні результати 2004 року. Тут знову ж таки дуже сильно були здвигнуті параметри. Якщо говорити про індивідуально-психологічні наслідки, то певно, що нам потрібно говорити про таке. Перш за все, це зміна страхів. Страхі почали мати латентний прояв, це дуже цікаві страхи, тому що всі переживають не за своє здоров'я, а за стан здоров'я своїх родичів. На рівні молодих людей це проявилось в

дуже важкій формі. Перш за все вони дуже занепокоєні станом здоров'я своїх батьків, тому що вони покладаються на ... вони дивляться на своїх батьків і думають, що вони зараз почнуть хворіти і помирати. А з іншого боку молоді люди зараз бояться народжувати, тому що вони бояться, що будуть проблеми зі здоров'ям новонароджених. Пов'язаний з цим дуже цікавий феномен неадекватної оцінки. За нашими даними як би не було це парадоксально, населення Чорнобильських регіонів оцінюють ситуацію після 20 років більш оптимістично, ніж жителі сусідніх непостраждалих регіонів. А взагалі це дуже невротична реакція. Нам потрібно зробити вигляд, що все добре, тоді може щось і буде добре. Третій момент, дуже важливий у характеристиці сучасних наслідків, це зворотна хвиля цих піків інфернальності. Якщо у 96 році люди відмовлялися від контролю, то тепер навпаки, вони надто інфернальні, тобто ця інфернальність, приписування джерела контролю власно тільки собі, вона дуже зле вплинула на людей, бо вони почали переймати всю відповідальність за те, що відбувається, на себе. І вони зараз говорять про те, що ми відповідальні за все те, що зараз відбувається. Це те ж не є дуже позитивним у психологічному плані. Позиція нарешті зберігає та поглиблює песимістичне ставлення до можливості реалізації власних життєвих планів.

Це приблизно ось така картина. Ми таку картину маємо за динамікою психологічних досліджень. Якщо підбити загальний підсумок, то я взагалі впевнився в дуже негативному результаті, пов'язаному з тим, що вся динаміка 20 років привела до того, що демонструється дуже сильна здатність адаптуватися, яка характерна для нашого населення. Адаптація до умов життя. Це є адаптація психологічна, але на рівні активному, на рівні соціальному нічого не відбулося. За ці 20 років ми повернулися до точнісінько такого ж способу життя, як і перед Чорнобильською катастрофою. Але ж при тлумаченні внутрішніх страхів і... Я можу сказати, що є така аналогія, що на сучасному етапі наслідки Чорнобильської катастрофи можна порівняти з традиційними переживаннями людей, які зайняті у таких видах діяльності, які пов'язані з постійним ризиком, наприклад, шахтарі. Вони знають про постійну небезпеку, але вони звикли до цієї постійної небезпеки, вони звикли до цього ризику, вони сприймають його як належне. Тепер ми сприймаємо можливість катастрофи, в тому числі як і можливість ядерної катастрофи, як щось таке не дуже незвичне, з того боку, що «Ну що ж, ми й це можемо перетерпіти». Дуже песимістичні висновки, то що будемо чекати наступної катастрофи?

Модератор:

– Дякую Юрію Михайловичу. Чи є питання?

Коментар із залу:

– Щоб трішечки життєвий тонус підняти, щоб наша конференція мала результати з погляду на майбутнє. Ви знаєте, з чим не погоджуюсь? З тим, що молодь і демографія наша вона сьогодні через те, що молодь піклується про здоров'я своїх дітей, вона отака страшна. Ви в багатьох питаннях переоцінюєте молоду свідомість, а з іншого боку ви не дооцінюєте прекрасне молоде покоління. Вони просто стають прагматиками і більше нічого.

Дякую.

Питання №1:

– Я не є психологом і маю таке делітантське питання. Частково ви вже відповіли на питання, яке я маю. Пост-чорнобильський час співпав з часом глобальних змін у нашій країні тому, у 86 році та ситуація ... я не могла б на той час передбачити, яка буде ситуація, що ми будемо жити у зовсім іншій країні, принципи будуть зовсім інші. Тому якимось чином ви розділяєте цю багатофакторність? Я розумію, що дуже важко виділити чорнобильський фактор, але яким чином ви отримуєте чистий експеримент? Дайте відповідь, буд ласка, якщо це можливо. Дякую.

Відповідь на питання №1:

– Перш за все, ми не можемо повною мірою відділити вплив всіх соціальних факторів і це само собою існує. Але протягом 20 років через кожні 4-5 років ми ведемо дослідження за допомогою одного й того ж інструментарію, то потім починають виділятися досить чисті фактори за допомогою такого наскрізного аналізу. Я хотів би ще поставити акценти ще ось на чому, коли ми описуємо наслідки тієї самої Чорнобильської катастрофи, не потрібно думати, що вона і в 86 році якимось чином виділялася від якихось інших факторів і сьогодні наслідки діють також не у відриві від інших факторів. Коли пан Удовиченко говорить, що забути про здоров'я дуже добре, я як психолог можу вам сказати, що коли підліток у системі своїх цінностей ставить на перше місце турботу про своє власне здоров'я, це хворий підліток, неправильний підліток, але підліток, який вважає, що життя вічне, що все добре, він це вважає, він увесь час говорить, що йому треба турбуватися про своє здоров'я, але він нічого не робить для цього. Так що не треба дуже радісно сприймати існуючу картину. Треба розуміти, що всі ці фактори дуже переплетені і лише ми аналітики можемо якимось чином розділити їх. Я звичайно ставлюся до молоді дуже добре. Якби не молодь, то звичайно і ми не говорили би тут на про що інше, але....

Модератор:

– Дякую.

Будь ласка це останнє питання, тому що потім буде час для реплік.

Питання №2:

– Ви говорили про те, що підлітки втратили довіру до системи навчання. Чи не пов'язуєте ви різні недоліки колишніх навчальних закладів колишнього СРСР, пов'язаних із цією Чорнобильською аварією, які породили цей нігілізм? Не все людина в змозі контролювати. Це перше питання. Друге питання. Чи робили ви якісь дослідження, пов'язані із деяким виникненням або перекладанням якихось турбот про здоров'я кожної особистості, перекладення їх на Творця, тобто чи не пов'язано це з релігією. Що є характерним для людей старшого віку, які говорять, що ми невічні, але все в руках Божих.

Питання №3:

– Ті показники, на які ви посилаєтесь, чи відрізняються вони за критерієм місто – село, чи за ознакою більш активних міст так би мовити з точки зору управління, різних форм самоуправління і тими, де їх немає. Звичайно ми говорили взагалі.

Відповіді:

– Дякую, я почну із останнього питання. Справа в тому, що беручи до уваги різницю між містом, селом, а також мегаполіс і середнє місто. Якщо ми візьмемо такі категорії як переселенці або ліквідатори, якщо ми візьмемо всі ці категорії, то звичайно загальна картина буде кожного разу відрізнятися. Хоча я не мав змоги зробити аналіз відповідно до усіх категорій, тому я звичайно спростив цю загальну картину і трошки її узагальнив. Але за всіма групами населення всі ці фактори є, вони присутні. І єдине питання це ступінь загострення того чи іншого фактору.

Тепер говорячи про освітній нігілізм, я якраз не згадував це. Стверджуючи про те, що теперішня ситуація навпаки дуже благодатно впливає на розвиток освіти. Досить сказати, що в багатьох галузях там де нормально розвивається система освіти до 60% молодих людей вони вчаться у вищій школі, вони рвуться у вищу школу. Справа не в тому, що вони погано ставляться до науки або освіти, але вони не думають, що вони зможуть повністю реалізувати свої життєві плани. Звичайно, якщо ми щось робимо і не віримо в успіх того, що ми робимо, ось це є негативним психологічним станом.

– Ще питання стосовно релігії. Ви знаєте, таких досліджень, пов'язаних саме з впливом релігійного світосприйняття ми не проводили. Тому відповіді вам спираючись на дані я не можу. Але на загал я не думаю, що на сьогодні є таке сильне сприймання, або вплив релігійного фактора серед молоді.

– Якщо ви будете використовувати ці середні показники, то це просте відкине нас назад. Ми думаємо, що ми повинні йти цим шляхом і є різниця. Я вважаю, що було найважливішим ті дослідження, які були ... Дякую.

Софі Фуас. Директор асоціації «Ле Пон Неф». Франція
Соціальні механізми і інструменти розвитку

– Я дуже рада бути запрошеною на цю конференцію. Я є директором Французької асоціації, яка має назву «Ле Пон Неф», яка була створена пані Бернадет Ширак у 1990 році через кілька місяців після падіння Берлінської стіни. Звичайно, у зв'язку із центральноєвропейськими та західноєвропейськими країнами основною задачею цієї організації було створити медичну співпрацю між ... за допомогою грантів, які видавались молодим докторам, гранти студентам, які вивчали політичні науки і різних спеціалістів, які долали наслідки катастроф. Офіційне законодавство звичайно особливо ті речі, про які говорив пан Зенон Матківський, звичайно ми говоримо про нові умови, про новий світ, який виник після катастрофи. Звичайно ми б хотіли встановити нові механізми і сприяти новому розвитку. З часу Чорнобиля...звичайно Чорнобиль сприймається як дуже велика катастрофа. Після такої великої гуманітарної або екологічної катастрофи було ще багато катастроф. Я говорю про Балканські війни, про стан, який ми можемо спостерігати в Африці, Афганістані, Пакистані. Після катастрофи більше нема зв'язків у суспільстві, немає адміністративних зв'язків. Кожен намагається вижити. У Франції ми маємо дуже давню традицію втручання держави, але ми також маємо дуже хороші динамічні громадянські суспільства разом із недержавними організаціями та ін. , які працюють у сфері ліквідації наслідків надзвичайних обставин. Існує багато міжнародних організацій, які працюють і на міжнародній сцені, хоча вони звичайно не такі за масштабом, як «Оксфарм» але існують такі неурядові організації як Лікарі без кордонів, Лікарі світу та ін. Вони працюють в Африці, Азії, Східній Європі, Латинській Америці і на Далекому Сході, відіграючи також роль у розвитку справедливої торгівлі, міжнародної солідарності. Освіта, розвиток сільської місцевості, економічний розвиток, тощо. На скільки я знаю, Лікарі світу є організацією, що координує діяльність у сфері допомоги сім'ям в Білорусі. Президент Асоціації Мішель Фюган допомагає дітям, які пережили Чорнобильську катастрофу. Фонд «Діти Чорнобиля» також надає їм допомогу. Асоціація розповідає людям про трагедію Чорнобиля і закликає їх бути пильними перед перспективами розвитку ядерної енергетики. І один з французьких митців бував у Чорнобилі і зробив знімки, які нагадують французам про наслідки цієї трагедії. Багато неурядових організацій спонукали Францію утворити спеціальний орган, який координує діяльність військових, неурядових і державних організацій. Нині я мушу сказати, що і інші організації працюють за допомогою спеціальних агенцій ООН, допомагають постраждалим від цунамі, від конфліктів в Афганістані і в інших країнах. Ця нова гуманітарна допомога спрямована на забезпечення водою, їжею, електроенергією і так само інших форм допомоги у райони, які постраждали від катастроф. Приватні підприємства часто допомагають неурядовим організаціям. Першим завданням в разі катастрофи є зменшення кількості постраждалих. На наступних етапах такі організації мають допомагати сім'ям, дітям і так само впроваджувати фінансову допомогу без створення культури залежності від зовнішньої допомоги. З другого боку слід завжди оцінювати наявність місцевих ресурсів і організовувати партнерські зв'язки між неурядовими організаціями, населенням і

місцевими органами влади для того, щоб реагувати на кризу у позитивний спосіб для того, щоб показати людям, що вони можуть самі дати собі раду, а не бути лише жертвами. З іншого боку важливий принцип економічного розвитку повинен спиратись на економічну допомогу держави, зокрема шляхом звільнення від податків, тих організацій, які залучені до цієї діяльності. Принцип зменшення бідності, покращення рівня життя, працевлаштування якщо буде реалізовані у належній спосіб дає звичайно людям надію на краще майбутнє. Звичайно такі принципи мали б також лягти в основу заходів, які здійснюються у постраждалих від Чорнобиля районах України, Білорусі та Росії. Сьогодні вранці говорилося про міжнародну солідарність, але попри всі зусилля міжнародної спільноти багато проблем ще залишаються поки нерозв'язаними. І лише зміцніла міжнародна співпраця може мабуть допомогти знайти розв'язання цим проблемам.

Дякую.

Пані Оксана Гарнець:

– Є питання до пані Фоас?

Якщо ні, то я хочу передати слово пану Едвіну Лимену, старшому досліднику організації «Спілка вчених США». Доповідь: «Роль органів, що забезпечують безпеку в захисті здоров'я нації»

Едвін Лимен: , «Спілка стурбованих вчених». США.

Роль органів, що забезпечують безпеку в захисті здоров'я нації»

– Звуть мене Едвін Лимен, я справді належу до організації Спілка стурбованих науковців, це американська організація неприбуткова, яка зосереджує свою діяльність на питаннях захисту довкілля, чистого повітря, безпеки ядерних станцій. У нас понад 1000 членів організації в США. Я радий зможу побувати в Україні і взяти участь у дискусії присвяченій наслідкам ядерної аварії в Чорнобилі. Того часу я вивчав ядерну фізику, і катастрофа в Чорнобилі змусила мене переосмислити свої плани і зокрема присвятити свою діяльність підвищенню безпеки. Я побував на майданчику ось зараз в суботу для того, щоб краще усвідомити масштаби трагедії, яка спіткала там людство. У нас в Сполучених Штатах уряд пропонує збудувати ще багатоядерних блоків, а зробити це можливо лише за рахунок мабуть безпеки та зменшення собівартості будівництва, що є взаємопов'язаним. Ми ж повинні показати, що це є неприпустимим шляхом розвитку ядерної енергетики. Тому я хотів би в своєму виступі торкнутися лише певних аспектів Чорнобильської трагедії, які, як на мене мали бути усвідомленими тими, хто піклується безпекою ядерних установок, зокрема у США. Наша організація створена у 1975 році як незалежний ядерний регулятор дедалі більшою мірою підпадає під вплив представників ядерної промисловості і це ставить під сумнів його спроможність виконувати своє завдання, а саме сприяти підвищенню безпеки у неупереджений спосіб. Коли я слухав сьогодні промову пана Хербста, то дізнався, що Комісія з регулювання ядерної енергетики (КРЯЕ) допомагає українським своїм колегам опанувати уроки минулого. Це мене трохи стурбувало, бо сам я не дуже довіряю тому, що американська агенція може це робити неупереджено та об'єктивно.

На додаток Чорнобильської теми ми говоримо про узгоджену реакцію на наслідки катастроф, як природних так і техногенних. Я мушу згадати про уроки 11-го вересня, які органи США, здається мені, ще не вивчили. І в Україні, і в Америці, на жаль, не було зроблено випереджальних кроків, які б сприяли пильності громади. Це призвело до загострення наслідків Чорнобильської катастрофи так само і завдало більших збитків США в наслідок терористичної атаки. Я вважаю, що держава має усвідомлювати, які трагічні наслідки може мати аварії на ядерних станцій. У нас є ті, хто пропагує розвиток ядерної енергетики попре те, що сталося в Чорнобилі, вважаючи, що такого в Америці статися не може, бо конструкції у нас набагато краще і керівництво здійснюється не за радянськими моделями. Але ми вважаємо, що ніхто не застрахований від цього. Плюс

вплив радіологічний на здоров'я населення ... стало зрозуміло, що наслідки від потрапляння радіоактивного йоду можуть бути помітними за багато сотень кілометрів від місця аварії. Ми чули сьогодні, що навіть у Польщі вони були помітні і лише належна реакція, така як , наприклад, з постачання таблеток йоду і навіть так йодованої солі, здатна зменшити негативні наслідки. Крім того, ми сьогодні чули про вплив стронцію цезію, так період його напіврозпаду не дозволяє говорити, що наслідки для сільського господарства є також значні.

Що ж до 11-го вересня, ми побачили, що наша структура не задовольняє вимоги підвищеної безпеки. Крім того ми зрозуміли, що оцінка ризиків і небезпек має спиратися не на якісь забобони чи припущення, а на глибоку оцінку попереднього досвіду. В Америці КРЯЕ нажаль, як на нас, не бере до уваги відповідного досвіду розвитку ядерної енергетики. Наприклад, зараз законодавство передбачає розміщення запасів калію за межами 16 миль навколо ядерних станцій. Нажаль КРЯЕ навіть не хоче виконувати положень чинного в США закону. Ще важливий аспект це густо населення в зоні навколо ядерних станцій. Те, що раніше вважалося сільською місцевістю, зараз перетворюється на міську і ніхто не дбає про те, що зростання густоти населення має спричинити застосування більш жорстких заходів безпеки. Я вже не кажу про небезпеку, яка може виникати в зв'язку з тим, що багато станцій розташовані неподалік від великих водойм, з яких люди беруть воду. Ну, і говорячи про уроки 11-го вересня, не можна забувати про те, що терористи можуть завдати несподіваної атаки на багато інших об'єктів, включно з ядерними установками. А наша Комісія з регулювання ядерної енергетики ніби про це забуває.

Так які наслідки, яку науку ми маємо опанувати? Я сам із Нью Йорка. Неподалік лише в 40 км від Нью Йорка є ядерна установка, майже 80 мільйонів живе у близькій зоні. Я за допомогою комп'ютерного моделювання побачив, що якщо якийсь літак буде спрямовано на цю ядерну установку, то 44 тисячі може загинути одразу, я не кажу вже про ті мільйони, які можуть постраждати від віддаленіших наслідків такої катастрофи. Тож можна сказати, що ядерна промисловість і Комісія з ядерного регулювання здається намагаються що найшвидше забути як про урок Чорнобиля, так і про 11-го вересня. На мене, цей підхід не сумісний з цілями гуманітарного розвитку.

Пані Оксана Гарнець. ПРООН в Україні

Психологічна підтримка як засіб відродження людини у постраждалих соціумах

Справа в тому, що в нормальному суспільстві тим, хто постраждав, була б надана термінова допомога безпосередньо тоді, коли відбувалися найбільш стресогенні речі. Але нажаль в той момент жодної системи такої соціально-психологічної допомоги тоді в країні не існувало. І тому такої допомоги взагалі не було надано, і я думаю, що це теж один з тих причин, яка привело до більш таких розповсюджених психологічних наслідків.

Що стосується довгострокових програм допомоги, то це програми, які виникли завдяки міжнародним організаціям, як я вже казала, це ЮНЕСКО, ПРООН, ООН як така. І власне як модель було створено Центр соціально-психологічної реабілітації та інформування населення у трьох постраждалих саранах: Україні, Росії та Білорусії. На загал цих центрів під кінець функціонування всіх цих трьох програм було вже 13. І я б хотіла особливо наголосити на тому, що ці центри, базовий їх підхід є комплексним, тобто це не є тільки індивідуальна психологічна допомога, чи групова психологічна допомога. Тут є гармонічне об'єднання психологічної допомоги, соціальної роботи та розвитку громад. Справа в тому, що це українська чи російська інтерпретація центри психологічно-соціальної реабілітації. Тому що це було так зрозуміло нам тоді і вписувалося в наші адміністративні рамки. А на англійській мові вони називалися і продовжують називатися Community Development Centers, тобто центри розвитку громад. І саме розвиток громад є тим базовим підходом, тою базовою концепцією, яка закладена в роботу таких центрів.

В завдання центрів первинно було покладено підтримка психічного здоров'я населення, яке постраждало, розвиток взаємодій всередині громади, і це було особливо важливо для тих, центрів, які знаходилися у районах переселення, підтримка людей у їх намірах взяти під контроль своє життя, тобто підтримка якихось індивідуальних ініціатив. Розвиток соціальної відповідальності людей через різні способи соціально-психологічної підтримки. Розвиток навичок індивідуальних і групових навичок розв'язання проблем та інформування населення щодо реальних наслідків Чорнобильської катастрофи. Це було закладено з самого початку, але виявилось, що центри виконують більш широкомасштабні завдання. Нажаль я сьогодні можу говорити практично тільки щодо українських центрів, тому що білоруські інституції вони просто були розпорошені 2 роки тому і перестали існувати. В Росії центри трошки переорієнтувалися, але вони теж продовжують вирішувати проблеми постраждалого населення.

Робота центрів перш за все складається з розробки та впровадження цільових програм, які відповідають потребі конкретної громади, тобто їх завдання вивчити потребу і відповісти на нею тимими соціальними технологіями, які дозволяють вирішити це питання. І звичайно ці установи, які працюють у різних типах постраждалих населених пунктах, вирішують практично весь спектр соціально-психологічних питань. Причому це не є така установа, яка поодинокі стоїть і вирішує якісь мало зрозумілі психологічні проблеми. Це установа, яка працює у повній гармонії з усією соціальною структурою населеного пункту. І ті програми, які розробляються і які впроваджуються, впроваджуються спільно з усією інфраструктурою населеного пункту.

Я тільки дам перелік таких програм, для того, щоб було зрозуміло (і це далеко не всі) той масштаб діяльності, яку виконують ці установи.

Це і зниження тривоги населення, індивідуальна психологічна допомога, допомога школі, інформаційна діяльність, психологічна підтримка незахищених груп, профорієнтаційна робота з молоддю у тих населених пунктах, де проблеми і екологічного і економічного характеру, це і освітні програми, і робота з консолідації громад, і розвитку громадянського суспільства, і психологічна підтримка безробітних, і підготовка молоді і не молоді до бізнесу, і що особливо важливо, це соціологічний та соціально-психологічний моніторинг ситуації в громаді та вивчення динаміки запиту громади щодо роботи центрів соціально-психологічної реабілітації.

Центри є дуже впливовими інституціями в своїх громадах і цифри на цьому слайді демонструють це. Тобто вони мають... практично більша частина населення і дорослого і, що дуже важливо, адміністрація вважають, що центри мають сильний вплив на розвиток громади і взагалі на життя у громаді, і можуть бути такими установами, через які можна впроваджувати програми, які можуть бути дійсно впливовими і дієвими.

І коротенькі висновки:

Діяльність цих установ, які фактично є модельними і такими, які можуть бути чи частково чи в повній мірі можуть бути створені у інших постраждалих громадах і не тільки в постраждалих громадах. Тому що це соціальні інституції, які можуть в принципі і будуть корисними в кожній громаді. Але загалом, якщо не говорити про конкретну громаду, створення таких установ дозволило взагалі розвинути соціальні послуги і систему психологічної допомоги в країні. Я не перебільшую, бо ці установи було створено вперше в 1994 році, коли соціальних та психологічно-соціальних служб не існувало. І що дуже важливо на мій погляд, змінилося парадигма взаємодії індивіда із соціумом. Тобто психологія професійної соціальної та психологічно-соціальної допомоги вона витіснила ідеологічний спосіб взаємодії людини і соціуму.

І вже як конкретний висновок, конкретний результат на рівні конкретних громад – це активізація індивіда та громади на власне зміну свого життя і подолання тих наслідків, з якими ми стикаємося практично у всіх постраждалих громадах, чи це громади переселені, чи це громади, які проживають на забруднених територіях, там є певні особливості, але абсолютно очевидно, що такі наслідки існують і подолання їх може рухатись тільки

шляхом ось такого сполучення соціальної роботи психологічної допомоги і активізації та розвитку громад.

Якщо є питання, прошу. Тут сьогодні присутні керівники 4 із 5 українських центрів, які, я думаю, можуть, коли буде час, надати якісь репліки.

А зараз я хочу надати слово пану Павлу Замостьяну, який є керівником програми ПРООН Чорнобильської програми відродження та розвитку.

Павло Замостьян: ПРООН В Україні.

Відродження та розвиток постраждалих регіонів.

І хотів би почати з того, щоб представити моїх колег, які присутні також сьогодні в цьому залі: це пані Оксана Римина, старший програмний менеджер програми розвитку на Україні, і професор Єжі Осетинський з Польщі, який має багаторічний досвід державного управління в Польщі, був міністром фінансів, депутатом, і вже протягом багатьох років є експертом Світового банку і ПРООН (оскільки я буду посилатися зокрема і на нашу спільну роботу).

Я представляю Чорнобильську програму відродження та розвитку і хочу відразу ж сказати, що початок роботи цієї програми в 2002 року був заслугою пані Оксани Гарнець, модератора, якщо так можна назвати.

Презентація англійською мовою, щоб, як кажуть, задовольнити соціальну справедливість, а говорити буду українською.

Отже наша програма дійсно почала працювати у відповідь на рекомендації від відомої доповіді ООН «Стратегії відродження» 2002 року і є одним з не багатьох прямих результатів цієї доповіді, як наприклад, Чорнобильський форум ООН і наша програма в Україні. Звичайно, що були певні передумови як для самої доповіді і як власно сформулювали задачі роботи програми. І це в першу чергу синергізм соціально-економічних наслідків самої катастрофи, про які вже згадувалося вчора і сьогодні, і процесів, які супроводжували розвал Союзу і економічні труднощі. Це є фактично на сьогоднішній день ключовим чинником, який визначає можливості розвитку Чорнобильських спільнот та Чорнобильських територій, і, можливо, однією з найбільших труднощів для інтерпретації, як суто медичних, радіологічних так і соціально-психологічних та соціально-економічних наслідків аварії. Саме цей синергізм, на нашу думку, і викликає більшість тих спірних питань, в тому числі і по висновку Чорнобильського форуму і по всіх питаннях, які обговорюються в останні тижні і в Мінську, і в Києві.

Крім того, Чорнобильська аварія, за влучним висловом професора Іллі Ліхтарьова, є аварією сільського типу, але постраждало в більшості сільське населення. Саме сільське населення отримує більші дози, саме сільське населення споживає забруднене молоко, саме сільське населення отримало найбільший йодний удар і саме воно на сьогоднішній день має найгірші умови чи передумови для подолання цих наслідків і розвитку. Крім того, для переважної більшості території України на сьогоднішній день радіаційна ситуація є достатньо безпечною, або зовсім безпечною, над ними так чи інакше є так званий чорнобильський статус зони. Цей статус, з одного боку, дійсно дозволяє певним верствам населення отримувати невеликі соціальні пільги, але, з другого боку, є чи найбільшим, скажімо, бар'єром для розвитку цих територій, відганяючи від них і так не частих інвесторів, не даючи цим територіям на рівних умовах змагатися із більш розвинутими територіями України, які традиційно були більш розвинутими в порівнянні із територіями Полісся. Цю ситуацію погіршує і те, що в тому числі і через чорнобильський статус цих територій, в більш значній мірі відтікає молоде покоління, досвідчене покоління, покоління, за яким власно і має бути розвиток. Це те, про що вже говорилося сьогодні, це те, що всі без винятку проблеми із здоров'ям пов'язуються із Чорнобилем, при чому навіть ті, які зустрічаються скрізь. Але це факт. Це залежність і вихована культура залежності, в тому числі вихована підходами до мінімізації наслідків

Чорнобильської аварії, коли уся повнота відповідальності влади і центр прийняття рішень знаходився в центрі, в Києві, і вибачте в Києві приймається рішення і до сих пір, де будувати школу, де потрібен газ, і так далі, і населення фактично виведено з процесу прийняття рішення. І все це призводить до того, що ми практично маємо ситуацію, коли на сьогоднішній день бідність і соціально-економічний стан населення є не меншим злом для населення так званих чорнобильських територій ніж радіаційний вплив, який був у минулому, або на тих територіях, на яких він залишається і на сьогоднішній день. І, звичайно, відсутність або недостатність інформування, про що весь час говориться, правда інформування і всі інші співзвучні речення. Таким чином, як вже зазначав вчора у своїй доповіді помічник генерального секретаря ООН пан Кальман Міжей, у нас є три напрямки, які пропонує ПРООН для вирішення чорнобильських питань. Це в першу чергу, розвиток на основі залучення громад, це інформування, це стратегічний розвиток і розвиток політичних рішень, підтримка змін на рівні стратегій щодо вирішення чорнобильських проблем в цілому, поступовий перехід від гуманітарної за суттю допомоги постраждалим громадам до допомоги для розвитку, фактично формулювання нової парадигми розвитку для чорнобильських територій, яка б дозволила розірвати порочне коло протиріч між можливостями для розвитку та наслідками Чорнобильської катастрофи. Саме про це порочне коло, про його наявність говорить професор Осетинський в своїй роботі з аналізу роботи чорнобильських програм в Україні. І, звичайно, ми також працюємо і над регіональним співробітництвом між постраждалими територіями, саме співробітництвом із сусідніми районами, областями на регіональному рівні, де така співпраця менше обтяжена, скажімо, міркуваннями політичними. Ми застосовуємо досить відомий в світі підхід регіонального розвитку. У нас є досить міцне партнерство як з нашими національними партнерами в особі Міністерства з питань надзвичайних ситуацій, а також обласними, районними державними адміністраціями. З другого боку – відповідна донорська підтримка, про яку я скажу трошки пізніше. Ось тут. І звичайно, будучи абсолютно вдячними нашим шановним донорам, зокрема уряду Японії, уряду Канади, Швейцарії, ряду агенцій ООН, хочу сказати, що на сьогоднішній день посилаючись також на вчорашню доповідь пана Кальмана Міжеї, хотів би сказати, що необхідно підтримати цей процес участі донорів, і дійсно продемонструвати як і українським спільнотам, так і міжнародним спільнотам, що вихід із чорнобильської ситуації є, але він потребує донорської допомоги на сьогодні не гуманітарної, але допомоги для розвитку, розвитку за участю тих громад, постраждалих громад, які живуть на так званих Чорнобильських територіях.

Ми працюємо в найбільш постраждалих регіонах, окрім суто радіаційного... з територіями, де є населені пункти віднесені до зони радіоактивного забруднення. Ми працюємо у ряді районів, де є компактне переселення. Це Брусилівський район, і Бородянський район, який змішаний, де є і території посиленого радіологічного контролю і населені пункти компактного переселення, зокрема виселені з території так званої тридцяти кілометрової зони.

От Чорнобильський форум зокрема критикують за вислів «жертва», «синдром жертви», і так далі... про те, що цей термін не використовується в законодавстві. Я сьогодні був ... відчуваю себе більш комфортно ще й через те, що сьогодні цей самий вислів «жертва» прозвучав від науковця, і дійсно в законодавстві використовується слово «постраждалі», якщо англійською, то перекладається як victim, але ідеться не про те, як називати, а про стан населення, яке дійсно сприймає себе як жертву і пасивну, замість того, щоб сприймати як людей, які на жаль пережили Чорнобильську катастрофу.

Ми працюємо з громадами в районах і допомагаємо їм власно тим, що об'єднавшись в громаду можна значно більше досягти для вирішення тих нагальних проблем, які на сьогоднішній день існують в постраждалих територіях. І виявляється, що ці проблеми зовсім не пов'язані напряму із впливом радіації. Люди, якщо вони збираються на збори, вони обговорюють проблеми свого села, вони говорять про школи, про медичні заклади,

про вільний час молоді, про баню нарешті, але вони не говорять про радіацію. І це власне те, що їм на сьогоднішній день необхідно. Це та соціальна інфраструктура, яка до речі в тому числі постраждала через чорнобильський статус. Адже не секрет, що капіталовкладення в населенні пункти другої зони, де на сьогоднішній день проживають люди, ну, наприклад, село міського типу Народичі. Взагалі заборонені законодавством, хоча і є. А можливості інвестування, скажімо навіть державних коштів в населенні пункти третьої зони суттєво обмежують це... Власно Чорнобильська катастрофа поставила головне питання, чи будуть ці населенні пункти існувати, чи вони поступово, нажалі, припинять існувати на карті України? Тому власне ми бачимо свою допомогу в тому, щоб все ж таки більше населених пунктів, які нажалі пережили катастрофу, все ж таки залишилися існувати на карті України і мали шанс розвитку.

Наш підхід і власне ключовий елемент того, що називається «від гуманітарної допомоги до розвитку» це те, що проекти із соціально-економічного відродження це невеликі проекти, які ініціюються громадами. Вони виконуються на умовах спільного фінансування. Коли наша роль фінансова в цій допомозі складає 30-40%, решта коштів - це кошти районного, обласного, сільського бюджету, донорів і головне участь самих членів громади, при цьому, якщо не коштами, то принаймні роботою. І це по-перше, значно здешевшує вартість проектів, адже не секрет, що дуже велика кількість ремонтних робіт у селі люди можуть виконати самостійно, і це буде значно дешевше, ніж замовлення їх у спеціалізованих будівельних установах. Це вивільняє кошти, чи, скажімо, дає можливість районним адміністраціям і сільським радам більше зробити, маючи досить обмежені ресурси. І головне, це вселяє надію в людей. Люди перестають бути пасивними, бо вони активно включаються в цей процес, вони стають співвласниками тих самих молодіжних центрів і водопроводів. Вони вже, на нашу думку, будуть дбати про те, щоб ці об'єкти соціальної інфраструктури не занепали в майбутньому. Більше того громади, які створюються за нашою участю, стають рівноправними гравцями в тому, що називається громадянське суспільство. І не секрет, що нашою метою є те, щоб громади поступово змогли працювати з донорами, з громадськими організаціями, з урядовими установами самостійно, без нашої допомоги, напряду. І в цьому вже є декілька непоганих прикладів, коли одна з громад в Чернігівській області отримала допомогу від уряду Японії, а громада знову ж таки в Чернігівській області (відомий такий населений пункт Замглай) досить успішно працює з Фондом підтримки місцевого самоврядування, і отримав відповідну фінансову допомогу для реалізації проекту, власно на наших ініціативах. І районна влада паралельно, і місцева влада теж отримує користь і починає відчувати смак до більшої самостійності і можливості впливати на процеси. Адже працюючи із громадами, напряду з лідерами громади, вони все ж таки відчувають наскільки більше можливостей було б у місцевої влади за умови більшої децентралізації, в тому числі фінансової децентралізації в країні. Якщо б вони могли більше отримати коштів в своє розпорядження, наскільки б більше вони могли б зробити у себе в районі і вирішити велику кількість проблем, які на сьогоднішній день нажалі мають вирішуватись тільки через візит в Київ, і там до міністрів.

Проекти, про які я говорив, їх скажімо в 2005 році було підтримано більше 50. Це і школи, і інші установи. Ті критичні для населення пункти, про які говориться сьогодні на конференції, і на сьогодні отримують дози, які значно вище, ніж 1 мЗв, принаймні, навіть в декількох – на рівні 5 мЗв. Але, до речі, зразу скажу, де позитивна демографічна ситуація, де народжуються діти і де люди, за нашими спостереженнями, більш активно, до речі, залучаються в ці процеси роботи з громадами. І ще одним важливим напрямком є економічний розвиток. За минулий рік нам вдалося підтримати створення п'яти місцевих агенцій економічного розвитку: в Іванівському районі, в Бородянському районі, в Брусиліві, Коростені і Овручі. Ці агенції також створені на підході знизу вверх, і співзасновниками їх є місцеві органи влади, місцеві підприємці. Рішення про їх створення було гармонічним, як кажуть, визріло. Хочу навести, наприклад, місто Коростень, який ми

нещодавно відвідали з високоповажною делегацією пана посла Японії в Україні і пана посла Канади в Україні. Це місто, де ситуація 10 років тому була близькою до катастрофічної, як за соціально-психологічним станом і соціально-економічним станом. Саме завдяки активній ролі місцевої влади, можна сказати, досить успішно долає наслідки Чорнобильської катастрофи, уже сьогодні має значно привабливіший інвестиційний імідж, скажімо так, і ми сподіваємося, що робота агенції, яка створена саме в місті Коростені, і, звичайно, буде працювати і в районі, буде сприяти цьому, а місцева влада уже доручає досить суттєві проекти для виконання цій агенції, і це саме можна говорити і про Бородянку, де також досить активно ця агенція виконує завдання місцевої влади, розгружуючи її тим самим і беручи на себе ті неспецифічні власне для влади функції. І, звичайно, інформування, тут у нас теж зроблено дуже багато. Ми робимо ставку на роботу із вчителями, медичними працівниками, місцевою адміністрацією. Нажаль, так сталося, що саме вчителі виявилися, скажімо, в близькому до вакууму інформації про наслідки Чорнобильської катастрофи. Адже, вони кожен день спілкуються з молоддю, власне з тими дітьми для яких Чорнобильська катастрофа – вже історія. Але тим не менше, у них існують ті самі проблеми, страхи і так ділі. А у вчителів немає єдиного, зрозумілою мовою написаного довідника, де були б прості, чіткі відповіді на запитання, які дуже часто звучать про Чорнобильську катастрофу. Такий посібничок зроблено, він розповсюджується. Ми сподіваємося, що будемо перевидавати його. Крім того, робиться фільм і більше 20 найменувань інформаційних матеріалів розроблено завдяки нашій співпраці із провідними науково-дослідними інститутами. Це зразки. Нам дуже приємно, що нашу роботу було відзначено під час офіційного візиту пана Президента Ющенко до Японії, і в спільній заяві з Прем'єр міністром Японії відзначено успішність виконання цієї роботи. Маємо сподівання, на те, що міжнародна спільнота буде продовжувати приділяти велику увагу саме до цих проектів. І ми будемо і далі продовжувати нашу роботу, нашим основним напрямком, мабуть, ми бачимо розвиток політики відповідної національної програми. У відповідь на прийняття національної програми нам дуже приємно, що Верховна рада України перед складенням своїх повноважень перед виборами прийняла дуже важливий для нас документ. Це загальнодержавна програма реалізації усунення наслідків Чорнобильської катастрофи на період до 2010 року, де є ряд важливих положень для нас, спрямованих саме на розвиток і на виконання цієї програми в цьому напрямку. Ми будемо будувати своє співробітництво із урядом і Верховною Радою для того, щоб, дійсно, законодавство в Україні відповідало проблемам розвитку. Ми будемо продовжувати напрямок економічного розвитку, зокрема через інструмент Чорнобильського економічного форуму, який ми започаткували в минулому році на конференції в Чернігові. В цьому році ми плануємо піти далі, і, дійсно, реалізувати реальні інвестиційні проекти і провести це засідання до речі в Коростені, і субрегіональне співробітництво. І, звичайно, ми хотіли би використати двадцятиріччя Чорнобильської катастрофи для того, щоб головний меседж прозвучав: є вихід з ситуації. Цей вихід підтверджений практичними результатами, і він потребує підтримки як з боку урядів країн, так і з боку урядів країн-донорів, національних урядів і неурядових організацій. Дякую за увагу.

Пані Оксана Гарнець:

– Дякую. Чи є питання до пана Павла? Немає. Так, я розумію, що ми вже трошки забрали часу від перерви на каву. Ми взагалі маємо дуже складну проблему, ми найбільш могутня секція, тобто, найбільша кількість виступаючих. Треба трошки відпочити і о 17:30 розпочати продовження нашого засідання.

Ростислав Омеляшко. Керівник Проекту.
Відродження культури Полісся - пошук витоків оновлення людини та соціуму.

– Я запрошую всіх відвідати виставку, де виставлена невеличка частинка різних матеріалів, які були зібрані різними експедиціями в Чорнобильській зоні. Є там і археологічний розділ великий, і етнографічний, і твори народного мистецтва, і кераміка, дерево, плетіння, навіть відтворене поліське весілля. Сьогодні особливо гостро постає проблема збереження архівно-музейних цінностей, їх правового захисту, а також впровадження в науковий і загальнокультурний обіг. У зв'язку з цим Центр захисту культурної спадщини працює зараз над створенням музею-архіву етнокультурної спадщини уражених районів українського Полісся, як оптимальної форми збереження врятованих культурних цінностей, а також відтворення цілісного культурно-історичного образу втраченої духовної території України. Можна сказати, що досі жодна з потерпілих від Чорнобильської катастрофи країн не створила нічого подібного до регіонального музею-архіву. Тому це покладає на Україну велику відповідальність на міждержавному рівні, а також сприяє її міжнародному іміджу, як держави, яка дбає про збереження унікальної культурної спадщини регіону, що є важливою складовою світової культурної спадщини. Дякую за увагу.

Пані Оксана Гарнець:

– Дякую дуже. Чи є питання?

Питання:

– Те, що ви робити – прекрасно. Але я маю питання. Чи існують програми підтримки та розвитку етнокультурних традицій Полісся? Чи ви займаєтесь тільки зборами матеріалів?

Відповідь:

– Справа в тому, що для того, щоб вводити щось в програму і пропонувати постраждалим мешканцям треба спочатку зібрати цей матеріал, в першу чергу. Тому що, якщо не буде оцього, як я вже казав, фонду регіонального, архівно-музейного, інформаційного фонду, ми не зможемо фактично нічого запропонувати. Перший етап нашої роботи – це збір інформаційного фонду.

Репліка:

– Дайте, я одне слово лише скажу. Оскільки розвиток відродження відбувається на національній основі з залученням світових досягнень, то ця робота – найактуальніша в плані відродження Полісся.

Відповідь на репліку:

– Я згадав одну із своїх поїздок в Карпати. Там була така Параска Плитка, може хтось таку чув і знає. Це була така унікальна людина в Карпатах, в Криворівні жила. Ми тоді також записували там карпатський фольклор. І вона нам сказала, що ви собі не уявляєте, що ви робите. Пройде час, люди забудуть те, що знають, а ви їм потім повернете. Це вона сказала ще задовго до Чорнобильської катастрофи.

Пан Володимир Удовиченко. Мер міста Славутича. Україна

Славутич – унікальна модель технополісу

– Ви розумієте, мер - це така професія, коли дві години не поговориш, ти починаєш хворіти. Шановні пані та панове, шановні друзі, звісно, що за 10 хвилин... але я почну з протесту. Не почну зі своєї доповіді, а з протесту. Я протестую, я в протиріччі сьогодні. Проходить паралельно з Гуманітарним Форумом Чорнобильська Конференція в

Українському домі, ось тут поряд. І з одного боку, я як мер міста повинен бути там і слухати МАГАТЕ, що нічого в Чорнобилі, крім радіаційної невеличкої аварії, вибачте, я буду філософськими художніми термінами, за якими стоять докази, я можу це зробити на протязі години-півтори, коли ви захочете це зробити. Я там повинен слухати і радіти і казати... підтримувати це все. Ну, скільки там... 28 людей, потім 200, потім там діточок трошки, потім ще 4000 вимре, як казав ПРООН, коли припинять існування населенні пункти. Він десь пішов, я йому потім скажу, коли люди вимруть, то й припинять населенні пункти існування своє. Ви знаєте і я повинен бути за розвиток атомної енергетики, тому що це – робочі місця, це - технології, це – електроенергія, яка потрібна сьогодні Україні, а з іншого боку, як громадянин, як українець, як людина, як батько своїх дітей, я протестую проти такого підходу і кажу вам, не буде майбутнього розвитку високих технологій і в тому числі атомної енергетики, якщо ми не усвідомимо Чорнобиль. Якщо ми не візьмемо із сьогоднішнього в завтрашній день ті уроки, які сьогодні ми вивчаємо, які ми сьогодні достовірно вже можемо сказати, тому що ми прожили ці перших 20 років. І я хочу вам сказати, якщо брати в цілому МАГАТЕ, щоб завершити цю тему, вони претендують сьогодні на науково обґрунтовану доповідь. Я вам повинен сказати, ненаукова, необґрунтована, недостовірна статистика, ось як я можу назвати цю доповідь, яку навіть підтримали учасники асамблеї ООН. Прикро за таку організацію, що так легенько підтримають такі подібні доводи. А чому необ'єктивна? Зразу вам показую. 600 тисяч тільки ліквідаторів пройшло. Більше, але тільки 600 зафіксовано. Розумієте, ці люди, вони йшли без індивідуальних дозиметрів. А у тих, в кого вони могли бути, вони їх лишали у себе в шкафчиках для того, щоб продовжувати робити справу і трошки копійки заробляти. Якщо сьогодні вони можуть сказати, що достовірні дані у тих, хто приймав іншу участь, то в них зовсім не було дозиметрів. Зовсім не було дозиметрів. А в військових квіточках писали: скільки він там мав? 20 бер. Більше 25. Це треба було заслужити, ще треба було моргнути начальнику, щоб було 25 бер записано. А писали 20, а там було і до 100, і до 200. А в нас в Славутичі живе атомник, який отримав 400. Дай Бог йому здоров'ячка. Чугунок Володимир Олександрович. Справжній атомник. Ви розумієте? І ми сьогодні говоримо про якусь наукову обґрунтовану доповідь, тому обов'язково ми повинні навчитися жити з Чорнобилем, пам'ятати і знати, що кожна нова технологія – це небезпека для світової цивілізації, і якщо світ об'єднається, якщо ми зможемо оволодіти цією технологією, тільки тоді запроваджувати її до життя. Якщо ні, то ні. Кілька слів буквально, що нам треба зробити сьогодні. А що таке такі доповіді? Це говорить про те, в переклад на українську мову, що Україні нічого не потрібно, що з Україною не треба співпрацювати в подальшій ліквідації наслідків аварії, не повинні об'єднувати зусилля, фінансові, матеріальні й технічні ресурси, ось, як це перекладається на українську мову. Вибачте. Що треба зробити, для того, щоб об'єднати ці зусилля? Ви тільки вдумайтесь, приведення об'єкту «Укриття» до екологічно безпечного стану. Цей обсяг зараз нікому невідомий. І ще скоро не буде, тому що ми не готові для того, щоб зробити цю роботу. Прийняття програм, зняття з експлуатації Чорнобильської станції, проведення цілого комплексу технічних соціальних заходів - непочатий край роботи. Переробка захоронення радіоактивних відходів – не почалася. Розробка довгострокових і короткострокових програм по 30-кілометровій зоні відчуження – немає. Екологічна реабілітація територій радіоактивного забруднення. Яких 200 чоловік? Коли тільки населених пунктів України 2294 забруднених! Населення 2,6 мільйона людей. Далі. Соціально-економічний розвиток цих територій. Створення нормативно-правової бази для комплексного вирішення проблем, у тому числі проведення системного науково обґрунтованого аналізу, як наслідків аварії на ЧАЕС, так і нинішнього стану, а також запобігання самої можливості виникнення подібних екологічних і соціальних трагедій. Повинен бути моніторинг. Чи був державний моніторинг у тій брехливій державі? І ми прожили, і я, наприклад, дуже щасливий, що пожив у всіх системах і я знаю, яка краща для людини сьогодні. Зовсім нічого не було, і ця практика продовжується по сьогоднішній

день на превеликий жаль. 15 років Україна живе самостійною. Якщо говорити про вихід, і які моделі сьогодні сучасні повинні бути, скорочено, я просто зачитаю визначення своє. Це, я сьогодні радий вам звітувати, що та концепція, яка розроблена по місту Славутич, вона вистраждана, і ті кошти, про які говорив представник ПРООН, він казав, що в третю зону не давали кошти, в четверту не давали кошти, тому що говорили: «Ви – безперспективні». А я доводив, що ніхто не знає впливу малих доз радіації, але я знаю, що високий рівень і стандарти життя будуть компенсацією будь-якому Чорнобилю. І я робив це. І сьогодні я можу сказати, що є результат. Результат – це місто Славутич, його соціальна інфраструктура і рівень життя міста Славутича. Тут люди, які були, можуть підтвердити це. І як модель, яку ми прийняли, ось визначення її. Технополіс. Славутич – технополіс. І це не сьогодні визначення, а це практично 10 років тому. Сьогодні я можу з гордістю сказати, що це так. Технополіс. Техноєкополс. Територіальний, економічний і соціально-культурний комплекс, освіта, духовність, медицина, культура і наука, що підлягає екологічній та соціальній реабілітації через впровадження в культуру здорового способу життя на основі найсприятливіших умов для економічного розвитку територій, залучення інвестицій малого і середнього бізнесу, створення конкурентних, високотехнологічних робочих місць при умові всебічної підтримки держави. Якщо говорити про здоровий спосіб життя і виступ вчора представника Всесвітньої організації охорони здоров'я, то я теж протестую, тому що сьогодні спільно із Возом розроблена програма “The healthy cities”. Це «Здорові міста». І там є складові здоров'я, трошки нетрадиційні, як ми розуміємо зараз. Там не тільки фізичне здоров'я виділене, не тільки психічне, а ще є соціальне здоров'я. Ось де трагедія Чорнобиля. Це порушення соціального здоров'я і наслідки, які ми маємо. І сьогодні я скажу, що ця формула сьогодні реалізована і діє в місті Славутичі. Сьогодні в Славутичі природний приріст, і молодь Славутича не дурненька молодь, а молодь прагматична. І вона знає, що Славутич – це кріпость для її, тому вони народжують дітей, тому є природний приріст, українці не вимирають, а навпаки розмножуються. І тому, що вони впевнені у завтрашньому дні, ось де причина психології. Соціальної психології. Розширте поняття. Не просто психології, а соціальної психології. Тепер далі. До Маніфесту. А мені ж треба їхати, мене чекає народ. До Маніфесту. Відкриваємо. Перше. Сфера охорони здоров'я. Тут прекрасний початок. Набутий досвід – прекрасно, розпишусь під кожним уроком і уроком правди. До речі, ми такі брехливі залишаємось і сьогодні. Це вже хвороба покоління. Я думаю, що нове покоління цей урок все ж таки візьме. До другого – Невідкладні стратегічні ініціативи. І на мій погляд, пані Оксано, ви будете доповідати на секції, я вам даю наказ. Перше. Не почати зі сфери охорони здоров'я, не почати з цього. А почати зі сфери суспільних відносин. Перший блок – сфера суспільних відносин. У нас з вами Україна – надцентралізована держава. Така модель приречена, вона не має можливості мати успіх, тому що вона надцентралізована. Вона авторитарна на сьогоднішній день, її потрібно децентралізувати. Пан професор Поляк, як раз казав про ці елементи, складові, самоврядування, не тільки місцеве самоврядування, а децентралізація прийняття важливих стратегічних рішень. Тому, сфера суспільних відносин. Перший блок – об'єднання зусиль в побудові українського громадянського суспільства. Ось з чого треба почати. Спільними зусиллями створення законодавчої бази, коли громадськість буде мати можливість через законодавство впливати на прийняття стратегічних рішень. І це буде в законі, коли не можна буде обійти громадські асоціації, об'єднання по тим питанням, по яким ці об'єднання працюють. Наприклад, по місцевому самоврядуванню асоціація не може прийняти правовий акт по місцевому самоврядуванню, коли не буде обговорення і положення. Давайте ми це зробимо. Сфера суспільних відносин та побудова українського громадянського суспільства. Далі. До третього блоку. Сфера створення глобального партнерства з питань розвитку. Я б тут підкреслив.. ну, подивіться – Литва. Ще блоки не закрили, такі ж як Чорнобильські. Вони вже планують нове будівництво. Але всі питання вирішені в ЄС. На вирівнювання стандартів, Литва – 2,3 мільярдів євро отримує. Якби

Україна отримала не допомогу, а сприяння таке, я не знаю, де б ми сьогодні були. Я переконаний, Польщу обігнали б точно. Це мета мого життя - обігнати Польщу. В цьому третьому написати – Чорнобиль продовжується, і те, що пані Катерина говорила. Об'єднання зусиль фінансових, технічних, матеріальних ресурсів для продовження роботи, щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи. Ось, що треба записати до третього. Це наказ, Оксано. Я ж перевірю. Так, і пропонуємо. Форум залишити постійним. Пані Надіє, дуже приємно, що Ви з нами, велика подяка усім нашим друзям з інших країн, великих країн. І я скажу, друзів, тому що ви з нами сьогодні, я знаю, що ви хочете сьогодні від душі хочете нам сприяти і допомагати. Спасибі вам за це. І цей Форум, продовжити його, історію продовжити. Тому, я пропоную не тільки в Києві, хоча я в Києві, мій старший син в Києві. Але Господь Бог послав мене в Славутич, на будівництво Славутича, в Чорнобиль. Я 19 років життя там віддав. Я не проти Києва, а просто за те, щоб такі форуми далі проходили в інших містах. Я пропоную провести конкурс. В наступному році – 20 років Славутичу, тому я пропоную в Славутичі в наступному в 2007 році проводити цей Форум «Відродження, оновлення і розвиток людини». І я вам докажу на практиці, що реалізовано в відродженні. Сьогодні Славутич – відродження поліської землі. Замість втраченої Прип'яті, втраченої цивілізацією. Сьогодні Славутич – символ відродження, оновлення. Це трансформація сьогодні до нового суспільства, це на основі загальнолюдських цінностей росте нове покоління українців, сьогодні всі школи українські, причому без екстремізму, без нічого, і все працює. І людський розвиток. Сьогодні умови для розвитку потужного молодого покоління, яке обжене всіх безперечно. Тому Славутич приймає участь у конкурсі міст на проведення Форуму 2007 року. Ви ж все записуйте, пані Оксано. Вручити пані Катерині і дружині Президента Польщі календарі Славутич-2006 рік. Починається з Чорнобиля, але закінчується нормальним життям. І ці два проспектики. Все добре, все нормально. Я хотів би вам щиро подякувати за увагу, і якщо немає питань, а питань більше, ніж відповідей, то я хотів би попрощатися з вами, тому що мене чекають славутичани. Сьогодні вночі заходи - відкриття музею, хвилина мовчання, завтра Чорнобильська станція. Низький уклін всім тим, хто ціною свого життя захистив не тільки Україну, а й Європу, і світ від тієї катастрофи, якою б могла бути Чорнобильська, а не проста радіаційна аварія. Спасибі.

Пані Оксана Гарнець:

– Дякуємо, Володимире Петровичу. Я думаю, що проблема України в тому, що не всі мери такі, як Володимир Петрович. Зараз я надаю слово пані Світлані Плачківій, Завідуючій Секретаріатом Комітету ВРУ.

Світлана Плачкова. Секретаріат Верховної Ради України.
Мораль і право – уроки Чорнобиля

– Дуже важко говорити після Володимира Петровича. Такий емоційний накал, я ніколи не зможу його перекрыти, тим більш, що буду говорити про дуже скучні речі. Це юриспруденція, це не дуже красиво, і не таке емоційне. І продовжуючи тему того, про що говорив Володимир Петрович, про те, що життя триває, і все ж таки об'єднання зусиль навколо вирішення проблем щодо розвитку, воно може допомогти суспільству розглянути свої потреби, відмовитися від егоїзму. Я спробую зараз поговорити про уроки Чорнобиля, що стосуються моралі і права. Аварія на Чорнобилі не лише докорінно вплинула на подальший розвиток ядерної енергетики, але й в принципі змінила відношення до неї і поставила перед суспільством дуже важливе питання. В першу чергу це подальший розвиток високих технологій і ціна прогресу. Тобто скільки він коштує, скільки ми готові за нього платити? А також уникнення, подолання і реагування на аварію. Суспільство усвідомило наявність конфлікту між технологічним прогресом, який забезпечує розвиток економіки, а це, в першу чергу, подолання бідності, підвищення якості життя та безпека і

захист довкілля. Технологічний прогрес супроводжується пошуком кожен раз новітніх технологій, а також має супроводжуватися пошуком засобів захисту від їх можливого негативного впливу. Головною проблемою є те, що чим більше ми йдемо вглиб у пізнання матерії та законів природи, законів буття, кількість питань, на які ми шукаємо відповіді тільки зростає. У Бернарда Шоу є дуже гарний афоризм в тому, що наука завжди неправа, вона, вирішуючи одне питання, ставить при цьому десятки нових. І, нажаль, жодна з новітніх технологій у сфері енергетики не в змозі забезпечити людство абсолютно безпечною за оптимальною ціною енергією. Але в даному випадку ми можемо говорити про уроки Чорнобиля, тобто наскільки ми здатні обмежити себе як споживачі енергії для того, щоб дати можливість майбутнім поколінням споживати енергію, долати бідність і мати комфортне життя. Багато говорилося в минулі роки про причини цієї аварії, особливо її технічні аспекти. На нашому Форумі ми виходимо за межі технології і повертаємося до проблем культури, медицини, гуманітарних проблем. І, в принципі, я сподіваюся, що на цьому Форумі ми зможемо підтвердити необхідність формування і забезпечення культури безпеки. І, до речі, про це вже говорив на вчорашньому засіданні пан Боуг, що культура безпеки, і сьогодні вже згадували про культуру безпеки, здається, пан Толстоухов, тобто це за визначенням, культура безпеки – це такий комплекс характеристик в діяльності та поведінці людей, тобто в цьому закладено, що безпека має пріоритет над усім. І, чесно кажучи, я думаю, що про це вже давно говорилося, але, в принципі, в першу чергу, коли обговорювалися передумови Чорнобильської аварії лише в доповіді «10 років Чорнобиля» було підтверджено, що не тільки технічні аспекти є передумовою аварії, але і організаційно-правові. В першу чергу це була відсутність законодавчого регулювання відносин у сфері використання ядерної енергії. Ми не мали закону, лише велику кількість відомчих актів, мало місце втаємничення, тобто це була закрита сфера. По-друге, надання основним принципам ядерної безпеки рекомендаційного характеру, тобто це не було в ранзі закону. Був відсутній незалежний орган ядерного врегулювання, тобто він не буде незалежним від держави, він є незалежним від компаній, для яких основна справа – бізнес-виробництво електричної енергії. І по-четверте, існувала практика, це була загальна практика, і вже про це багато говорилося, практика централізації. І за цієї практики відповідальність покладалася на експлуатуючу організацію, на станцію, а прийняття рішень, розподіл ресурсів та інші важливі повноваження передавалися іншим органам. І в той же час право, як система норм поведінки і закон як нормативний акт є найголовнішим засобом врегулювання суспільних відносин як під час аварії, так і під час ліквідації її наслідків і недопущення нових. І можна сказати, що відносини, які склалися під час Чорнобильської аварії були надзвичайними, катастрофічними. І, в принципі, ми можемо говорити про те, що право, яке існує під час нормального буття, воно змінюється, коли починається аварія. І яким чином, в принципі, змінюється система норм поведінки людей, те, що ми називаємо правом. З одного боку, потреба в правовому регулюванні зростає, стає більш гострою, навіть коли зростає необхідність у моральних регуляторах. Під час аварії, я думаю, всі, хто брав участь, можуть підтвердити мої слова. Більш значущою стає роль неформального, частіше професійного авторитету і пов'язаних з цим формальних і неформальних домовленостей. Змінюється зміст регулятивного потенціалу права, і зміст права стає адекватним надзвичайності ситуації. Деякі правові приписи не виконуються, оскільки це виправдовує надзвичайність ситуації. Деякі стають неписаними, тобто виконується неписане право. Право стає, це третя особливість, більш авторитарним і, в принципі, більш жорстким. Не використовуються цивільні засоби захисту права. А тепер можна запитати, чи була Україна, молода держава, готовою до врегулювання таких правових відносин, що склалися. Між громадянином і державою, між підприємством і державою, між громадянином і підприємством. Тобто ситуація була дуже складною, я не думаю, що колись взагалі розглядалася така масштабна аварія і яким чином треба було її регулювати. В Україні до аварії на ЧАЕС практично не існувало законодавства, яке б

регламентувало б порядок життя аварійних заходів. Ми зразу ж говоримо про те, що є машини, які можна використовувати у підприємств, як їх забрати для того, щоб вони працювали під час аварії. Бо це ж радіаційне забруднення. Не існувало дуже багатьох механізмів, які б дозволяли державі виконувати ці надзвичайні функції. Окремі нормативно-правові акти почали прийматися лише після аварії. Це були постанови ЦК Партії, Ради Міністрів, а далі Ради Міністрів УРСР, Профспілки. І вони стосувалися всіх аспектів подолання наслідків аварії. Вони починалися із забезпечення житлом евакуйованих і закінчувалися оплатою праці ліквідаторів. А відповідні закони, які б відрегулювали відносини, з'явилися тільки через п'ять років. Єдиною можливістю... якщо дозволите трошки юридичної матерії... Тобто єдиною можливістю на той час для потерпілих, щоб для відшкодування шкоди було повернутися до цивільного кодексу. Була така стаття, яка дозволяла відшкодувати шкоду в повному обсязі. Тобто в будь-якому випадку людина могла звернутися до суду для того, щоб їй відшкодували шкоду. Це була так звана 440 і 450 стаття цивільного кодексу. Але ніхто не звернувся до суду. І в принципі, можна сказати, що такої практики не було в світі, щоб можна було б звернутися за відшкодуванням ядерної шкоди в повному обсязі. Я пізніше скажу про це. В нас не було прийнято звертатися до суду, якщо якісь інцидент стався, і ми звертаємося за відшкодуванням шкоди. Я маю на увазі техногенні аварії. По-друге, не існувало самого поняття ядерної шкоди. Ці та ряд інших причин зумовили те, що Україна не пішла передбаченим законодавством шляхом, і натомість держава взяла на себе повністю всі витрати, пов'язані з ліквідацією аварії, вжиттям заходів, щодо захисту населення, виплатами компенсацій потерпілим. Джерелом фінансування всіх тих витрат, пов'язаних з відшкодуванням шкоди, так і з ліквідацією наслідків аварії, був державний бюджет СРСР, а потім і України. Пізніше вже підключилася допомога міжнародної спільноти. Невідповідність закладених у Чорнобильське законодавство заходів, щодо подолання наслідків аварії та фінансової спроможності держави була очевидною, оскільки тільки з 2000 року фактичне фінансування стало близьким до планового, і все це завжди було джерелом напруженості, оскільки, в принципі, не забезпечилося повністю те, що було написано в законі. І, підсумовуючи викладене, можна сказати, що Чорнобильське законодавство, яке будувалося на принципі виключно відповідальності держави за шкоду, завдану внаслідок аварії на ЧАЕС, попри свою високу гуманістичну спрямованість, не стала ефективним засобом у подоланні наслідків аварії. А з 1994 року Україна почала формувати своє власне ядерне право, і воно вже будувалося на принципах міжнародного ядерного права. На сьогодні Україна є стороною практично всіх ядерних конвенцій, практично всіх, може є декілька нових редакцій. Тобто вона є стороною конвенцій про раннє оповіщення та надання допомоги внаслідок аварії. Воно є членом конвенції про фізичний захист ядерних матеріалів і ядерних реакторів. І це дозволяє нам бути впевненими в тому, що з точки зору наявності нормативно-правових актів, Україна відповідає світовим стандартам. Але, а принципі, дуже важливим є не просто написані гарні закони. Вони можуть бути гарними, але їх виконання, дотримання норм закону і дуже багато відмічається наявність правового нігілізму, оце є проблемою нашого суспільства. На сьогодні міжнародне ядерне право є достатньо комплексною стрункою системою, і в принципі наш колега, який був із Спілки вчених США, говорив про те, що навіть США, постійно працюючі над вдосконаленням ядерного законодавства, зараз задумуються над тим, як же ж оцінити можливість загрози для ядерних електростанцій. Тобто вони зараз навіть думають над тим, як забезпечити фізичний захист ядерних реакторів під час можливих атак терористів з літаками. Тобто то є дуже велика проблема, оскільки вона тягне за собою і економічні, і різні організаційні заходи. Тепер, я хотіла би повернутися до цивільної відповідальності, про яку ми говорили. Завжди при розробці ядерного права, що стосується цивільної відповідальності за ядерну шкоду, використовувалась теорія розподілу ризику від використання ядерної енергії ні всіх, хто використовує блага від неї. І саме тоді народилася концепція цивільної відповідальності за

ядерну шкоду. Відповідальність обмежена певним обсягом, оскільки, як вже довів Чорнобиль, мабуть, всю шкоду покрити неможливо. І є трьохступінчата система покриття збитків. Певну частину несе експлуатуюча організація, другу частину страхові компанії, і вже третю покриває держава. В нас, нажаль, ця система до кінця не розроблена, є вона тільки одноступінчатою. Але ця концепція також обмежена в часі, тобто через 10 років ви вже не зможете прийти за цим відшкодуванням за конвенцією. За нашим законом шкода життю необмежена, тобто на протязі всього життя постраждалий може звертатися за компенсацією. І єдине, що є добрим, те, що відповідальність є безвинною, тобто ви завжди знаєте, хто є відповідальним. Це є експлуатуюча організація, призначена державою, тобто вам не треба доказувати вину для того, щоб отримувати компенсацію, бо треба лише доказати причинний зв'язок між хворобою та інцидентом. Незважаючи на те, що українське ядерне право є достатньо розвиненим, його недоліком продовжує залишатися відсутність чітких механізмів, і над цим необхідно постійно працювати. Саме тут може допомогти діалог між професіоналами і громадськістю щодо майбутнього розвитку. Повертаючись тепер до культури безпеки, я зазначу, що вона передбачає не лише технічну грамотність і професіоналізм людей у ядерній енергетиці, але і їх бажання дотримуватись встановлених норм, правил і процедур, творчо і ініціативно підходити до проблем безпеки і надзвичайних ситуацій, включаючи вміння передбачати виникнення тих або інших проблем. Це я вже говорила про можливість атаки літаків. Треба вміти передбачати і готуватися до цього. Вдосконалення культури безпеки – це комплекс управлінських, правових, організаційних заходів, але в першу чергу, це питання моралі і свідомості. Кожен професіонал має ставити безпеку найвищим пріоритетом. Я маю на увазі не тільки тих, хто приймає рішення, здійснює управління і регулювання ядерною галуззю, хто займається підприємницькою діяльністю у сфері використання ядерної енергії, виробництвом обладнання, проектуванням, будівництвом. Що ж сказати про Маніфест відповідальності? Цей документ, я думаю, має стати основоположним в розвитку цього діалогу, який має стати постійним, і погоджуюся з його основними положеннями, але підтримую Володимира Петровича, що має бути ще блок суспільних відносин, якому має приділити увагу, як регулятору суспільних відносин. Для мене особливим знаком було вчора в завершени доповіді Президента України, те, що на місті Чорнобильської зони має бути створена потужна наукова інституція, яка б вивчала не тільки технічні проблеми, але гуманітарні. Дякую за увагу.

Пані Оксана Гарнець:

– Дякую, пані Світлано. Є питання? Я хочу надати слово пану Володимирі Губарєву, відомому російському журналісту та письменіку, спецкору газети «Правда».

Пан Володимир Губарєв. Письменник. Російська Федерація

– Я був в Чорнобилі з 27 квітня 1986 року, я проробив там 40 днів, а потім регулярно приїжджав у 1987, 1988, 1989 роках. Завдяки своєму положенню, я знав абсолютно все, що там відбувається, в мене був вихід на Горбачова. Я був у Горбачова 7 травня, я прилітав до нього і говорив про те, що нам обов'язково треба виступити перед людьми. Я зустрічався зі Щербицьким, я знаю як всі ті рішення приймалися. Я був редактором «Правди», науковим редактором. Але я відчуваю себе тут інопланетянином. Справа в тому, що в мене дві технічні освіти, одна з них фізична. Я її здобув ще у кінці 50-х років. Я опинився на праці у газеті. Свого часу до мене звернулися за допомогою, тому що це були часи підготовки польоту Юрія Гагаріна. Звичайно, в 60-х роках я відвідував багато ядерних вибухів, іспитів, то я був інопланетянином. Я, можу сказати, що на засіданні Верховної Ради України вручив Щербицькому працюючий дозиметр, тому що до дозиметрів не було батарейок. Вони не випускалися з 1969 року. Те, що Петрович говорив про те, що ми справді поклали всі свої дозиметри, коли заходили до зони, то в перші дні, найбільш важкі дні, травневі дні, коли ніхто не знав, що відбувається, люди поводитися

просто самовіддано. Я був дуже сильно здивований однією річчю. Це страшне невігластво, яке існувало в зоні. Звичайно, я не звинувачую нікого за помилки в тих умовах, вони, звичайно, їх і виправляли. Вони виправляли їх через рік або два. Були дуже прості речі. Наприклад, потрібно було з вертольотів глушити реактор, але звичайно, до 19 травня, реактор би собі вигорів, але б ми заразили пів Європи. Це потрібно знати, лише завдяки тому, що самовіддано льотчики та вертольотчики скидали матеріали до реактору, тільки це і врятувало Європу. На той час я був вражений непрофесіоналізмом. Знаєте, три дні тому, я приїхав до Києва, мене запросив виступити Борис Євгенович Патон на загальних зборах УНАН. Це було не випадково, тому що ми зустрічалися в Москві, де була конференція-симпозіум, присвячений двадцятиріччю Чорнобиля, він проходив в Академії Наук. Я приїхав до Академії, там мав виступ. Мене дуже вразило, що там не було жодного представника України або Білорусі. Виявилось що і на засіданні Української Академії Наук не було нікого з Росії. Мені дуже сумно з цього приводу. Мені сумно, що сьогодні, на сьогоднішній зустрічі з Росії дуже мало гостей. Так, наче розпад Радянського Союзу поділив Чорнобильську біду на три частини. Сталося так, що на десятиріччя Чорнобиля я був запрошений виступити на конференції МАГАТЕ. Там був Шойгу від нас, Лукашенко від Білорусі і Марчук від України. Чим ми займалися? Ми ділили Чорнобильську біду на три частини. Кому більше, кому менше. Я дуже розчарований цими трьома днями. Я побачив на ваших засіданнях, що науку у вас вже не люблять. І те, чим займаються ваші вчені, це нікому не потрібно у зв'язку з Чорнобилем. Виявляється, що наука не потрібна нікому, наука стоїть, промисловість стоїть, економіка розвивається лише за рахунок природних ресурсів. Виявляється, що наука там не потрібна. Знаєте, я забув сказати одну річ. Нам одразу ж після Чорнобильської катастрофи, ми спромоглися побороти невігластво. Одне з найбільших досягнень, це те, що нам вдалося об'єднати міжнародні зусилля. Була дуже велика допомога. Що стосувалося Японії, я знаю, що обладнання поставлялося до Центру матері і дитини тут, до Центру матері і дитини в Мінську. Ми створили гематологічний центр в Москві. Ми вперше з Олесем Адамовичем домовилося з іспанським міністром про те, що першу партію дітлахів вивести на відпочинок і лікувати дітей з Брянської області. Ми домовилися про те, щоб забирали дітлахів до Іспанії, Франції, Італії. 19 серпня 1991 року я сидів на роботі, на щастя в мене був кремлівський телефон-вертушка, і я за допомогою цього телефону намагався вибити літак. Це було саме під час путчу російського. Я їм доводив, що найважливіше не путч, а відправити наших дітей до Італії. Можете собі уявити, що це було 19 серпня під час путчу відправити літака. Ми дуже пишаємося цим. Японський атомний промисловий форум поставив до України 10 тисяч апаратів для досліджень щитовидної залози. Всім було ясно від першого тижня, що дитяча щитовидна наповнилася радіацією і буде вибух захворювань щитовидної залози. Я хочу підкреслити, що до усіх сільських лікарень у Росії в Україні, Білорусі ми завезли це обладнання, і все геть було розкрадено і нічого не працювало. І тому, коли була делегація з Японії я просто ховав очі, як той сірко, тому що геть все покрали. Сьогодні я просто хочу звернутися. Поверніть довіру до нас. Ось, дивіться, в Києві я вже побував на засіданні Академії Наук, вчора я біля театру зустрівсь з директорами усіх атомних станцій України. Там були такі лозунги: «Геть жирних котів!». А я саме і прийшов туди із цими «жирними котами». Я хочу попросити вас лише про одне. Не треба знов ділити Чорнобильську біду вже не на три наші країни. Не треба ділити її всередині України, Росії і Білорусі. А виходить так, що ми ділимо її. Вчені мучаться, не знають, що робити. Я не хочу зараз підтверджувати чи спрощувати, коти вони чи не коти жирні. Але ніхто не буде селитися поруч із станціями, якщо там буде небезпечно жити. Я просто знаю цих людей. Яким чином можна проводити два форуми в сусідніх приміщеннях. Невже не можна було їх об'єднати, тим більше, що там говорилося про гроші, про 500 мільйонів, що не вистачає, чи 300, не знаю на що не вистачає. Не вистачає на цю арку. Не буде арка зроблена, це неможливо. Неможливо витягти паливо. Для того, щоб витягти паливо і все так зробити, то треба за 200 років опромінити 100 тисяч людей. Якби люди так само

відносилися до ліквідаторів чи до тих, хто згорів в 1986 році, то, звичайно ж, ніхто не піде туди, тому що всі знають, всі пам'ятають це ставлення, яке було для цих людей під час катастрофи. Я дуже вас прошу, не діліть цю біду не вертикально, не горизонтально. Не треба йти на поводу у політиків. Це політики зробили, вони сказали, що ми створили три держави і Чорнобиль. Оскільки Чорнобиль розташовано на території України, то яким чином мені діяти, якщо я на чверть українець, на половину росіянин, на чверть білорус. Яким чином мені ділити для себе цю біду. Знаєте, катастрофи найближчим часом очікують на нас, щоб там не казали, тому що це початок 21 сторіччя, це тотальний наступ невігластва. Але я можу сказати, що сьогодні, кадри атомних станцій мають набагато слабшу підготовку, ніж ті, що були в 1986 році. Я зайшов до Гуськова до ядерної клініки, і він мені сказав, що сьогодні там не вилікували жодної людини, тому що немає обладнання, немає законів, і виявляється, що 50 років вони лікували людей з гострими променевими хворобами беззаконно. Тому, немає значення, яка з країн, головне, що в нас немає спеціалістів по дуже серйозній проблемі. Окремо ні Україна, ні Білорусь не вирішить цих проблем, і Росія не вирішить їх, не тільки тому що це дорого. Людям буває дуже сумно, у вас були політичні пристрасті. Ви назвали двох людей персонами «нон-грата», не буду називати прізвищ. Але ці люди врятували Київ. Якщо б вони не прийняли на себе відповідальність, 3 мільйони людей були б виселені з Києва. Я був на засіданні того Політбюро України, це була об'єктивна реальність. Могло бути таке, що реактор міг би вибухнути. Я не люблю приймати участь у різного роду форумах, тому що це дуже боляче. А потім стає дуже сумно. Найкращих моїх друзів вже нема, вони пішли з життя. Троє молодих людей вже пішли з життя. Ті, з ким я починав працювати там, ліквідувати наслідки. Давайте, таким чином, поміняємо відношення. Вибачте, якщо я трошки щось не те сказав, але я справді спізнююсь на поїзд. Дякую вам за вашу роботу.

Пані Оксана Гарнець:

Дякую. Це був дуже цікавий погляд на проблему. На чотири доповіді, що є в списку залишилося 20 хвилин, тому я хочу запропонувати, може є волонтери, які, може, готові не виступати? Немає таких. Тоді будемо порівну ділити цей час. Я запрошую до слова пана Ростислава Шерстка

Ростислав Шерстюк – Президент ООО «Сатурн Дейта Інтернешнл». Україна
Мораль і право – уроки Чорнобиля

– Шановна Катерино Михайлівно, шановна пані головуєча, шановні пані та панове! Здається, я є одним з багатьох інженерів та економістів на цьому поважному зібранні. Тому, це трохи відобразилось на темі моєї доповіді. Конкретно спроможності економіки кожної країни є однією з основних умов повнішого значення своєї держави світового співтовариства. Неможливо створити конкурентноспроможну економіку без використання новітніх сучасних технологій. Але використання всього нового несе в собі ризик та можливі наслідки. Економіка сучасного розвинутого суспільства повинна мати постіндустріальну спрямованість, відповідно до сучасних соціально-філософських аспектів та складових динамічного економічного розвитку світу. Останнє передбачає те, що людина стає одним з пріоритетів розвитку сучасної епохи із своїми особистими вартостями, що включають безпеку життя та особистості. У якості першочергового завдання сучасної економіки повинно бути окрім економічних показників спрямованість на гармонійне поєднання технологій, екології та особистої безпеки людини. Дана теза спирається на системний підхід та парадигму стійкого еколого-економічного розвитку суспільства, як методологічної основи. Цей блок, ініційований бажанням реалізувати принципи відповідальності людства перед майбутніми поколіннями. Необхідно розглядати системи безпеки людини, як саме той механізм, що зобов'язаний скоротити розрив між рівнем технологічних можливостей людини з одного боку та духовного

розвитку суспільства з іншого боку. Сучасна ситуація, нажаль, характеризується виникненням дистанції цього розриву, адже технічні можливості людства дозволяють йому досить легко знищити все живе на землі. А рівень духовного розвитку людського суспільства в цілому, образно кажучи, залишає бажати кращого. Тому, важливість систем, що забезпечують технологічну, екологічну безпеку та безпеку особистості людини важко переоцінити. Людське життя та гармонійна цілісна єдність живої та неживої природи є одним з найбільших цінностей на нашій планеті. Тому, нерозумно не турбуватися про їх безпеку та гармонію. Тим більше, що досвід технологічних катастроф минулого змушує замислитись про відповідальність за них і взагалі відповідальність перед майбутнім. Це передбачає необхідність обов'язкової екологічної експертизи можливих наслідків, як будь-яких технологічних та екологічних впроваджень, так і інших наслідків діяльності людини. Дякую за увагу.

Професор Ольга Грива. «Гуманітарний інститут „Артек”. Україна

Толерантність як основа безпеки особистості та суспільства

– Я хочу бути теж дуже лаконічною, для того щоб хтось ще міг щось сказати. Сьогодні вже багато говорилося про культуру безпеки. На цьому Форумі я теж хочу дуже коротко позначити цю тему з іншого боку. Справа в тому, що культура безпеки не може бути пов'язана тільки з технологічною стороною цього питання. Це перш за все культура людини, культура особистості. В зв'язку з цим я хотіла б спертися на одну таку тезу, яка вже кілька разів тут звучала. Про те що необхідно у всіх проектах технічних, технологічних і наукових проводити таку моральну експертизу, наскільки цей проект буде безпечним для людини та для людства в майбутньому, щоб реалізувати принцип безпеки та відповідальності перед прийдешніми поколіннями. У цьому відношенні до мене прийшла така думка, що ми, можливо, зараз повинні перевіряти всіх, тут потрібно підходити з тієї точки зору, що Господь дарував людині все, що існує в природі. І від того, яким чином ми будемо поводитися з усім цим, залежить майбутнє. І, таким чином, буде реалізований принцип нашої відповідальності перед майбутнім. Якщо навести приклади, що ілюструють ці тези, можна сказати, що Андрій Сахаров не створював водородну бомбу. Це просто його відкриття було, експлуатоване таким чином. Тому, великою мірою, для того щоб бути відповідальним перед майбутнім, треба сьогодні певним чином виховувати те покоління, яке зараз росте, тобто тих дітей, ту молодь, яка завтра буде реалізовувати той самий принцип безпеки. Тому основною моєю тезою сьогодні є необхідність виховання толерантного покоління з метою створення безпечного суспільства сьогодні та в майбутньому. Сьогодні я представляю Міжнародний дитячий центр «Артек», у тому числі гуманітарний центр «Артек». Немає можливості розказати про ті методики та програми, які зроблені нами і впроваджуються, що спрямовані на формування толерантності у дітей, молоді і перш за все в педагогів. Тому що, не маючи толерантних педагогів, у моєму випадку, це вожаті «Артека», то немає інструментів, немає механізмів для формування толерантного покоління, яке зможе бути відповідальним за безпеку і за майбутнє. Тому я тільки можу позначити, що такі технології є. Користуючись можливістю попросити підтримки у всіх присутніх попросити зберегти «Артек», як місце у якому з'явилися, скажімо, такі технології, як місце з якого вони могли б розвиватися й далі. Дякую.

Пані Оксана Гарнець:

– Дякую. Наступним буде виступати пан Йошио Мацуки, консультант Посольства Японії в Україні.

Йошио Мацуки. Посольство Японії в Україні

Огляд допомоги Україні з боку Японії щодо відродження та розвитку після Чорнобилю. Минуле, сьогодення й майбутнє.

– Я хотів би сказати про ту підтримку, яку Японія надає Україні. Ми можемо наголосити на тому, що було дуже багато потреб, скажімо в обладнанні, довготерміновому обладнанні, в моніторингу, в відновленні та наданні послуг. Існує така необхідність. Кошти, які Японія виділяє для України, є досить високими, і, звичайно, вони йдуть на покращення, в тому числі стану соціальної підтримки населення. Існує багато донорських фондів, які ми відкрили для України. Сьогодні ми можемо говорити про невеликі проекти. Це проекти, які починаються з нуля. Скажімо, це такі проекти, як проект дослідження ситуації з 2002 року до сьогодення. Багато з них перегукуються з європейськими проектами. Згруповано дуже багато надходжень, скажімо, які направляються на розвиток місцевих спільнот, на попередження росту захворювань на забруднених територіях, на довготермінове спостереження за станом населення. Японський уряд виділив дуже великі кошти на обладнання, на надання медичних послуг, а також на освіту у галузі охорони здоров'я дитини. Для того, щоб аналізувати теперішні і майбутні кошти, які надходять, можна сказати, що це дуже різні речі. Є декілька моделей, які спрямовані на те, щоб підтримати ці невеликі проекти, створення робочих місць у спільнотах, ми використовуємо міжнародну службу охорони здоров'я. Існують кілька основних вимог. Юридична система може внести нові аспекти в розвиток проблеми, яка так чи інакше відбивається на здоров'ї і стані людей. Ми говоримо про охорону здоров'я дітей, про медичні послуги, створення робочих місць. Ми намагаємося створити більш тісні зв'язки між справжніми наслідками, які були занотовані, зафіксовані та між тою допомогою, яку надає уряд. Звичайно, люди хотіли би отримати компенсацію для того, щоб продовжувати жити, для того, щоб покращувати свої життєві умови. Яким чином ця модель працює? Люди просто самі про себе турбуються. Я можу сказати, що вирішення проблем базується на міжнародній допомозі. Це все повинно бути оформлено, як майбутня допомога. Два різних типи установ. Перше – це те, що є спадщиною радянських часів. Почали створюватися ринкові ініціативи. Це – другий тип. Дякую.

Пані Оксана Гарнець:

– Зараз я прошу до слова пані Оксану Ходоровську, яка представляє Інститут соціології Академії Наук України.

Пані Оксана Ходоровська. Інститут соціології Академії Наук України.

Соціальні наслідки Чорнобиля у контексті майбутнього

– Добрий вечір, пані та панове. Я якоюсь мірою спробує замінити відсутнього, нажаль, професора Юрія Саєнка. Інститут соціології Академії Наук проводив свої дослідження соціально-психологічних і соціальних наслідків Чорнобильської катастрофи з 1990 року. І останні дослідження за підтримки ООН були проведені в 2005 році. Це було експертне опитування. Можна сказати основні висновки, які можна на сьогоднішній день зробити, відмітити, як найбільш актуальні. Тут уже говорилося про необхідність розвитку людей, тут уже говорилося про колосальне невігластво людей, зокрема потерпілих. Не будемо говорити про тих, хто винуватий в тому, що люди залишилися без інформації про ситуацію, але згадаємо, що зараз люди уже не хочуть сприймати таку інформацію. Чому саме? Можна назвати пряму причину. Якщо у людей нема в руках засобів захисту від ризику, то і інформація про цей ризик просто відтісняється із свідомості. Тому інформація людям і знання повинні надаватися як інформація про ризик, як інформація про захист. Одночасно в такому разі ця інформація, ці знання будуть затримуватися у свідомості. Зупинимося ще на наступному. Крім знань людям необхідні повсякденні навички життєдіяльності з урахуванням необхідності збільшення власної безпеки. Як ми бачимо, ні поклатися на закони, ні поклатися на фахову допомогу медиків, ні, нажаль,

покладатися на фахову допомогу психологів вони не можуть, адже цієї допомоги виявляється для них мало. Вона в дефіциті, нажаль, для цих потерпілих контингентів. Адже їх більше 2 мільйонів нараховується. Тому зосередити увагу слід на можливостях навчання, зокрема дітей, а ще людей з хронічними захворюваннями тим навичкам підвищення своєї безпеки, яких ми можемо їх навчити. Зрозуміло, хочеться зробити зразу зрозумілим питання, хто може їх навчити. Нажаль, експертне опитування 2005 року продемонструвало, що такі знання і навички можуть їм надати тільки експерти республіканського рівня. Уже на обласному рівні велика частина знань і навичок уже неприсутня, уже професіонали не володіють цією інформацією, не кажучи вже про районний рівень або про рівень пересічного села. Як тут говорилося, аварія перед усім сільська. Саме тому, що там немає інфраструктури і немає інформації, і немає уявлення про самозахист, крім окремих спеціалістів по агрокультурах і так далі. Це окремі особистості. Отже, мені хотілося б одразу перейти до пропозицій і запропонувати до другого розділу Маніфесту відповідальності сферу вдосконалення системи просвіти, вдосконалення системи освіти перед усім. Це вдосконалення освіти медиків і вчителів, працюючих в забруднених територіях по-перше. А в другу чергу з переселеними. Сьогодні медики не вміють надавати консультаційні послуги. Якщо якось вони можуть діагностувати захворювання і надавати медичні послуги, консультувати про профілактику, про самодіагностику вони не можуть, вони не вміють цього робити. Це цілком можливо навчити їх цих навичок. Вони все одно дають поради населенню. Це частина їхньої професійної діяльності. Друге. Це освіта і просвіта вчителів, працюючих з потерпілими контингентами населення, яким просто необхідно вписати в усі фахові галузі знань – хімія, фізика, безпека життєдіяльності – знання про радіацію і Чорнобильську катастрофу зокрема. Тому що безпека життєдіяльності у нас сьогодні розкажує як захиститися від блискавки і нічого не каже про те, як людини пересічній захиститися від радіоактивного впливу. А такий захист можливий. Це передусім знання більш забруднених районів, територій конкретного помешкання, конкретного села. Це знання місць, де можна, наприклад, збирати гриби та ягоди, а де не можна цього робити. Тобто це дуже прості, елементарні знання, які цілком можуть сприйматися і дітьми. і тим більше фаховими особами, працюючими з потерпілими людьми. І, звичайно, інтегрування зусиль управлінців... Нажаль, опитування наших експертів показало, що діяльність управлінських структур слабо інтегровано, і вони самі нарікають на це за їхніми власними оцінками. Крім того, варто було би започаткувати або продовжити систему дозиметричного контролю таким чином, щоб люди могли самі переконалися в рівні забруднення, наприклад, продуктів. Зараз налічується 466 населених пунктів, де достовірно підтверджено підвищення рівня по молоку, наприклад, по продуктах, місцевих продуктах. Ці продукти виробляються в домогосподарствах. Слід, крім дозиметричного контролю, якого має бути дотична кожна пересічна людина, вона може мати право пересвідчитися в якості продуктів, які вона споживає. І крім цього, слід, звичайно, пояснювати цим людям, можливо на базі шкіл, яким чином вести домогосподарство так, щоб знизити ризик одержання забруднених продуктів. Це мені здається найбільш перспективним і найбільш простим завданням, як ми можемо запропонувати як результат нашого обговорення. І, зокрема, психологічне самопочуття населення може зростати в результаті поширення таких знань і навичок підтверджується дослідженням 2001 року, коли практика МЧС включала обов'язково впровадження усіх наукових проектів в життєдіяльність населення. Це єдиний рік, в який ми зафіксували, що третина потерпілих, опитаних нами, застосовує деякі засоби захисту власного здоров'я і деякі захисні технології ризикознижуючої технології в своїй повсякденній господарській діяльності на своїх власних ділянках. І ці люди почувалися ліпше, психологічне їх самопочуття було краще, ніж у решти населення. Дякую.

Модератор:

– Дякую, пані Наталя. Зараз заключна репліка з боку Професора Швалба, і після цього просто прочитаю те, що необхідно від нашої секції сказати на пленарному засіданні.

Професор Юрій Швалб:

– В мене дуже коротка репліка, я хотів би сказати, що оскільки Форум є гуманітарним, то перші уроки, перші висновки повинні бути про те, що конкретні люди страждають, конкретні особистості страждають, конкретні спільноти страждають. Ось, що є першим уроком, а не інформація. Перший урок – це те, що в умовах катастроф страждають конкретні люди, окремі люди, а під час глобальних катастроф також руйнуються соціальні відносини, руйнуються соціальні спільноти, тому я хочу запропонувати ввести ще розділ, стосовно розвитку особистості, розвитку соціальних відношень.

Представник журналу «Безпека життєдіяльності»:

– Користуючись нагодою, я хотів би спростувати твердження свого колеги-соціолога. Я тут представляю журнал «Безпека життєдіяльності», і хотів би презентувати вашій увазі наш тематичний збірник. Значить №3 «Безпека життєдіяльності», який присвячений висвітленню цієї події. Окрім всього іншого, наше видавництво випускає журнал «Основи здоров'я і фізичної культури» та «Життя проти СНІДу». І я прошу внести в підсумкову резолюцію роботи нашої секції, висвітлити її роботу на сторінках наших видань. Дякую.

Пані Оксана Гарнець:

– Так, я зараз дуже швидко зроблю перелік того, що, на мій погляд, необхідно буде сказати на пленарному засіданні. По-перше, я так думаю, що значна кількість присутніх виражає свою певну незгоду з висновками Чорнобильського Форуму. У Маніфест треба внести сферу суспільних відносин, по-перше, зміну системи прийняття рішень і участь громадського суспільства у прийнятті важливих рішень. Розбудову культури безпеки. Створення відповідного правового поля, як регулятора суспільних відносин. Далі формувати соціально-психологічну підтримку, розвивати, мабуть, соціально-психологічну підтримку індивідів та громад з метою подолання культури залежності. Необхідно запровадити експертизу гуманітарну або етичну рішень, які приймаються на управлінському рівні. Щодо системи просвіти. Те, що сказав Юрій Михайлович, що за умов глобальних катастроф страждають окремі індивіди та цілісні спільноти. І необхідно внести таку позицію, як особистість, спільнота, соціальні відносини.

Я дуже дякую всім за участь, ми переходимо у пленарний зал на заключне засідання. Дякую дуже, було дуже цікаво.